

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 34.01

Ізуйта П.О., кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського та кримінального права Інституту права та суспільних відносин Університету «Україна»

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ПРАЦІ

У даній статті досліджується європейське законодавство в галузі охорони праці. Проаналізовано Директиви Європейського союзу, ратифіковане міжнародне законодавство України. Встановлена необхідність у розробці комплексних нормативно-правових актів, які б встановлювали мінімальні норми щодо безпеки і охорони здоров'я у робочих зонах та закріплювали вимоги до забезпечення знаків безпеки та гігієни праці.

Ключові слова: законодавство України, Директиви ЄС, охорона праці, роботодавець, працівник.

Актуальність теми дослідження. З моменту отримання Україною незалежності вона свій подальший розвиток спрямувала на впровадження в національну практику європейських цінностей в галузі прав і свобод людини та інтеграцію у європейське співтовариство. Ось чому адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу у сфері охорони праці стає наріжним каменем для України.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні завданням номер один для України є набуття членства у Європейському Союзі (далі - ЄС). Зазначимо, що двосторонні стосунки Україна–Європейський Союз були започатковані відразу після здобуття нами незалежності.

Саме тоді країни-члени Європейського Союзу закликали Україну до відкритого і конструктивного діалогу. Згодом наша держава стала першою країною на теренах СНД, яка уклала Угоду про партнерство та співробітництво з ЄС, де було визначено правовий механізм взаємодії між двома сторонами. Угоду було підписано 14 червня 1994 р. у Люксембурзі [1] та ратифіковано Верховною Радою України 10 листопада 1994 р. [2].

На Копенгагенському самміті Україна – Європейський Союз 4 липня 2002р. Європейський Союз підтвердив свою готовність продовжувати співробітництво і підтримувати Україну в адаптації законодавства, що є одним з ключових елементів співробітництва між Україною та Європейським Союзом. Європейський Союз привітав прагнення України розробити план–графік адаптації законодавства у пріоритетних сферах. На Ялтинському самміті Україна – Європейський Союз 7 жовтня 2003 року досягнуто спільне розуміння, що одним із найбільш ефективних шляхів використання можливостей нинішнього розширення ЄС для України є інтенсифікація нею роботи у напрямі адаптації національного законодавства, норм і стандартів до відповідних норм ЄС. Європейський Союз підтвердив свою готовність продовжувати співробітництво і підтримку України у процесі адаптації законодавства [3, с. 14].

Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 р. закріплено мету адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, яка полягає в досягненні відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом до держав, які мають намір вступити до нього. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС є пріоритетною складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу, що в свою чергу є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики [4].

Взагалі Європейський Союз як регіональна міжнародна організація має давню історію. Так, вперше ідею об'єднання країн Європи на політичному рівні на зовсім нових засадах висловив у 1946 р. Прем'єр–міністр Великобританії В. Черчилль, заявивши про необхідність створення «свого роду Сполучених Штатів Європи». Перші ж конкретні кроки на цьому шляху було зроблено завдяки французам Ж. Моне та Р. Шуману, яким належить ідея і план створення Європейського об'єднання вугілля та сталі (далі – ЄОВС). Це відбулося 9 травня 1950 року і відтоді ця дата відзначається як День Європи.

В основу створення ЄОВС було закладено ідею про передачу управління виробництвом вугілля та сталі єдиному наднаціональному органу, а метою стало переведення ключових галузей військової індустрії під міжнародний контроль (аби запобігти підготовці до нової світової війни). Договір про створення ЄОВС було підписано у м. Парижі 18 квітня 1951 р., а 10 серпня 1952 р. він набрав чинності. Учасниками цього об'єднання стали шість країн – Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Франція, Німеччина та Італія [5, с. 4].

У 1957 р. ці шість західноєвропейських країн підписали в Римі договір про створення Європейського економічного співтовариства (відомі також під

назвами - Римський договір, або Договір про ЄЕС). У цьому ж 1957 р. засновники ЄЕС створили нову організацію – Європейське об'єднання з атомної енергії (далі - Євратом). Усі три організації – ЄОВС, ЄЕС і Євратом – мали загальну Асамблею і загальний Суд, а виконавчі органи були різними. В 1965 р., прийнявши Договір про злиття, «шістка» об'єднала зазначені організації [6, с. 23]. В той же час, це ні в якій мірі не означало ліквідації трьох раніше заснованих об'єднань, відбулося лише злиття їх органів управління з метою спрощення схеми управління, зменшення витрат на нього та підвищення ефективності у вирішенні економічних завдань.

Слід зазначити, що завдання, які ставило перед собою нове європейське утворення, були в основному економічні, зокрема створення єдиного економічного простору. Згодом же на порядку денному постали нові завдання тепер вже політичні. У зв'язку з цим з назви Єдиного Європейського Співтовариства було вилучено слово «економічне» як підтвердження того, що віднині будуть вирішуватися не тільки завдання економіки. Це нововведення було закріплене в Маастрихтському Договорі, який було підписано у 1992 р. Цей договір набрав чинності з 1 листопада 1993 р. і саме з цього часу виникла наднаціональна організація європейської публічної влади – Європейський Союз.

Утворення Європейських співтовариств поклало початок новій правовій системі – праву Європейських співтовариств (Європейського Союзу), що нерідко нині іменують у літературі і засобах масової інформації (у тому числі українських) «європейським правом». Норми права Європейського Союзу, у тому числі встановлені в нормативно-правових актах його органів і прецедентах судів Європейського Союзу, мають верховенство на всій його території (принцип верховенства права ЄС), здатні наділяти правами і покладати обов'язки як на держави-члени, так і безпосередньо на громадян (принцип прямої дії права ЄС). «Незалежно від законодавства держав-членів» останнє «не тільки накладає обов'язок на індивідуумів, але також покликано наділяти їх правами, що утворюють частину їх правового статусу» (рішення Європейського суду в справі «Коста», 1964 р.) [7, с. 4].

Важливе місце в закріпленні вимог та стандартів в сфері охорони праці належить директивам ЄС. Директиви – це правові акти, що у відповідності зі ст. 189 Договору ЄЕС можуть видавати Рада Міністрів і Європейська комісія Європейського Союзу. Кожен такий акт має обов'язкову силу для досягнення результату в державі-члені, до якої він адресований, але національна влада зберігає вибір форми і методу його застосування.

Серед директив, які закріплюють вимоги та стандарти в сфері охорони праці слід виділити наступні: Директива Ради № 89/391/ЄЕС «Про впровадження заходів для заохочення вдосконалень у сфері безпеки і

охорони здоров'я працівників під час роботи» від 12 червня 1989 р., Директива Ради № 89/654/ЄЕС «Про мінімальні вимоги щодо безпеки і охорони здоров'я в робочих зонах» від 30 листопада 1989 р., Директива Ради № 89/655/ЄЕС «Про мінімальні вимоги щодо безпеки і охорони здоров'я при застосуванні робочого обладнання працівниками під час роботи» від 30 листопада 1989 р., Директива Європейського Парламенту та Ради № 98/37/ЄС «Про зближення законодавства держав-членів стосовно машин і механізмів» від 22 червня 1998 р., Директива Європейського Парламенту і Ради № 97/23/ЄС «Про зближення законодавства держав-членів щодо устаткування, яке працює під тиском» від 29 травня 1997 р., Директива Ради № 87/404/ЄЕС «Про зближення законодавства держав-членів щодо простих посудин, що перебувають під тиском» від 25 червня 1987р., Директива Ради № 89/656/ЄЕС «Про мінімальні вимоги безпеки та охорони здоров'я при використанні працівниками засобів індивідуального захисту на робочому місці» від 30 листопада 1989 р., Директива Ради № 89/686/ЄЕС «Про зближення законодавств держав-членів щодо засобів індивідуального захисту» від 21 грудня 1989 р., Директива Ради № 92\58\ЄЕС «Про мінімум вимог до забезпечення знаків безпеки й/або гігієни праці» від 24 червня 1992р. [8].

Велике значення для забезпечення охорони праці найманих працівників на європейському рівні має Директива Ради № 89/391/ЄЕС «Про впровадження заходів для заохочення вдосконалень у сфері безпеки і охорони здоров'я працівників під час роботи», яка встановлює загальні принципи щодо запобігання професійним ризикам, безпеки і охорони здоров'я, виключення ризику і нещасних випадків, інформування, консультацій, пропорційної участі відповідно до національного законодавства та/або практики, навчання працівників та їх представників, а також загальні правила впровадження названих принципів. Зокрема розділ II Директиви присвячено обов'язкам роботодавця. Так, перш за все роботодавець зобов'язаний забезпечувати безпеку і захист здоров'я працівників у всіх аспектах, що стосуються роботи. Не звільняє роботодавця від відповідальності в цій сфері навіть залучення ним компетентних сторонніх служб або осіб, що виконують захисні та профілактичні заходи. Також на відповідальність роботодавця не впливають обов'язки працівника у сфері безпеки і охорони здоров'я під час роботи [9].

Загалом всі обов'язки роботодавця Директива поділяє на загальні та спеціальні. Так, до загальних обов'язків роботодавця нормотворець відносить. По-перше, вживання заходів, необхідних для безпеки і охорони здоров'я працівників, включаючи заходи щодо запобігання професійним небезпекам, інформування і навчання, а також підготовки належних

організаційних заходів і необхідних засобів. Такі заходи повинні вживатися на основі загальних принципів техніки безпеки, а саме: а) запобігання ризикам; б) оцінка ризиків, яких не можна уникнути; с) усунення небезпек у їх джерелах; д) врахування людського фактора під час роботи, особливо, при облаштуванні робочих місць, виборі засобів праці, робочих і технологічних процесів, передусім, з точки зору полегшення монотонної роботи та роботи в ритмі, заданому машиною, а також послаблення її шкідливого впливу на здоров'я; е) адаптування до технічного прогресу; ф) виключення або зменшення небезпек; г) планування запобігання небезпекам з урахуванням стану техніки, організації праці, умов праці, соціальних відносин і впливу навколишнього середовища на робочому місці; h) надання пріоритету колективним захисним заходам над індивідуальними захисними заходами; і) належний інструктаж працівників. По–друге, оцінка загрози для безпеки та здоров'я працівників, зокрема, при виборі засобів праці, хімічних речовин і сумішей, а також при облаштуванні робочих місць. Застосовані роботодавцем на підставі цієї оцінки заходи для запобігання небезпеки а також за необхідності, зміни трудових і виробничих процесів, мають: забезпечувати підвищення рівня безпеки і охорони здоров'я працівників; бути пов'язані з усіма видами діяльності підприємства або виробництва на всіх рівнях керівництва. По–третє, врахування придатності працівника до дорученої йому роботи з точки зору безпеки і здоров'я. По–четверте, проведення консультації при плануванні впровадження нових технологій з працівниками та/або їх представниками з питань вибору засобів праці, умов праці, впливу виробничого середовища на робочому місці на безпеку і здоров'я працівників. По–п'яте, вживання відповідних заходів для забезпечення того, щоб тільки ті працівники, які одержали належний інструктаж, могли мати доступ до зон, в яких мають місце серйозні і специфічні види небезпеки. По–шосте, налагодження співробітництва роботодавців між собою, координація їх дій та взаємне інформування один одного, а також своїх працівників, або їх представників про виробничі ризики. у випадках, коли на одному робочому місці виконуються роботи працівниками кількох підприємств. По–сьоме, фінансування заходів безпеки, гігієни та охорони здоров'я під час роботи за власний кошт [9].

Спеціальними обов'язками роботодавця є наступні. По–перше, створення служби, яка здійснюватиме захисні та профілактичні заходи. По–друге, вживання відповідних заходів щодо першої допомоги, боротьби з пожежами та евакуювання працівників, з урахуванням характеру діяльності і масштабів підприємства або виробництва, враховуючи наявність сторонніх осіб, а також організація необхідного зв'язку з зовнішніми службами з цих питань. По–третє, вживання необхідних заходів з тим, щоб працівники та/або їх

представники на підприємстві та/або виробництві, відповідно до національного законодавства та/або практики, з урахуванням масштабів підприємства або виробництва, одержували всю необхідну інформацію стосовно: а) загроз для безпеки і здоров'я, а також захисних та запобіжних заходів на підприємстві або виробництві в цілому, а також для кожного робочого місця або виду робіт; б) чисельності працівників для надання першої допомоги, боротьби з пожежею і евакуювання працівників, їх підготовки та обладнання, що є в їх розпорядженні. По–четверте, обов'язок заслуховування думки працівників та/або їх представників і забезпечення їх участі у обговоренні всіх питань, що стосуються безпеки і охорони здоров'я на робочому місці. По–п'яте забезпечення того, щоб кожен працівник в момент: прийняття на роботу; переміщення на інше місце або зміни виду робіт; введення нових або зміни наявних засобів праці; введення будь-якої нової технології одержував достатнє відповідне навчання щодо безпеки і охорони здоров'я, зокрема, у формі інформації та інструктажу, які стосуються саме його робочого місця та виду робіт. Таке навчання повинно враховувати небезпечні моменти і можливість виникнення нових небезпек, а також за необхідності регулярно повторюватись. По–шосте, володіння оцінкою небезпек для безпеки і здоров'я під час роботи, особливо щодо груп працівників, що перебувають в умовах підвищеної небезпеки. По–сьоме, визначення захисних заходів, та, за необхідності, захисних засобів, які мають бути застосовані. По–восьме, ведення обліку нещасних випадків на виробництві, які викликали втрату працівником працездатності більше, ніж на три дні. По–дев'яте, складання для компетентних органів згідно з національним законодавством та/або практикою звітів про нещасні випадки, що трапились з його працівниками [10].

Стаття 13 Директива Ради № 89/391/ЄЕС «Про впровадження заходів для заохочення вдосконалень у сфері безпеки і охорони здоров'я працівників під час роботи» закріплює обов'язки працівників в сфері безпеки і охорони власного здоров'я. Так, кожен працівник зобов'язаний, наскільки дозволяє можливість, дбати про свої власні безпеку і здоров'я, а також про безпеку і здоров'я осіб, на яких можуть вплинути його дії під час роботи, відповідно до пройденого ним навчання та вказівок роботодавця[11].

Для цього працівники повинні, зокрема, відповідно до пройденого навчання та вказівок роботодавця:

- правильно і за призначенням використовувати устаткування, апаратуру, інструменти, небезпечні речовини, транспортні та інші засоби праці;
- правильно використовувати надані йому в розпорядження засоби індивідуального захисту та після використання повертати їх на передбачене для цього місце;

- за своєю ініціативою не відключати, змінювати або переставляти захисні пристосування, особливо, встановлені на машинах, установках і спорудах, використовувати ці пристосування тільки за призначенням;

- негайно повідомляти роботодавцю або працівникам, наділеними особливими функціями щодо безпеки і захисту здоров'я про будь-яку виробничу ситуацію, щодо якої вони мають обґрунтовані підстави вважати, що вона являє серйозну і безпосередню загрозу безпеці і здоров'ю, а також про будь-який помічений дефект у захисній системі;

- співробітничати відповідно до національної практики з роботодавцем або працівниками, наділеними особливими функціями щодо безпеки і захисту здоров'я працівників, стільки часу, скільки потрібно для виконання всіх заходів і дотримання всіх вимог, передбачених компетентними органами для безпеки і захисту здоров'я працівників на робочих місцях;

- співробітничати відповідно до національної практики з роботодавцем або з працівниками, наділеними особливими функціями щодо безпеки і захисту здоров'я працівників, стільки часу, скільки потрібно для того, щоб роботодавець міг забезпечити безпечність виробничого середовища і умов праці і запобігти виникненню будь - якої загрози для безпеки і здоров'я працівника в межах зони його діяльності.

Якщо порівняти вимоги цієї без сумніву важливої директиви з національними нормами, то можна сказати, що національне законодавство в сфері охорони праці в цілому відповідає їй. В той же час, є певні норми у Директиві Ради № 89/391/ЄЕС, які б хотілося б бачити і у національному законодавстві. Так, Кодекс законів про працю України [12] та Закон України «Про охорону праці» [13] багато б виграли, якщо закріплювали загальні принципи техніки безпеки, які містяться в пункті 2 ст. 6 Директиви №89/391/ЄЕС.

З огляду на це, вважаємо, за доцільне Кодекс законів про працю України та Закон України «Про охорону праці» доповнити статтею такого змісту: «Роботодавець вживає заходи, необхідні для безпеки і захисту здоров'я працівників, на підставі наступних загальних принципів техніки безпеки:

- а) запобігання ризикам;

- б) оцінка ризиків, яких не можна уникнути;

- в) усунення небезпек у їх джерелах;

- г) врахування людського фактора під час роботи, особливо, при облаштуванні робочих місць, виборі засобів праці, робочих і технологічних процесів, передусім, з точки зору полегшення монотонної роботи та роботи в ритмі, заданому машиною, а також послаблення її шкідливого впливу на здоров'я;

- д) адаптування до технічного прогресу;

- е) виключення або зменшення небезпек;
- ж) планування запобігання небезпекам з урахуванням стану техніки, організації праці, умов праці, соціальних відносин і впливу навколишнього середовища на робочому місці;
- з) надання пріоритету колективним захисним заходам над індивідуальними захисними заходами;
- і) належний інструктаж працівників».

Також в національному законодавстві не знайшов свого відбиття обов'язок роботодавця встановлений пунктом 2 ст. 10 Директиви №89/391/ЄЕС, щодо здійснення необхідних заходів з тим, щоб роботодавці працівників інших підприємств, залучених до роботи на його підприємстві або виробництві одержували призначену для них інформацію стосовно: загроз для безпеки і здоров'я, а також захисних та запобіжних заходів на підприємстві або виробництві в цілому, а також для кожного робочого місця або виду робіт; чисельності працівників для надання першої допомоги, боротьби з пожежею і евакуювання працівників, їх підготовки та обладнання, що є в їх розпорядженні [11].

Вимоги інших вищезазначених директив Європейського Союзу певним чином враховані національним законодавством в сфері охорони праці. В той же час, в національному законодавстві відсутній комплексний нормативно-правовий акт, який би комплексно регламентував питання висвітлені у Директиві Ради № 89/654/ЄЕС «Про мінімальні вимоги щодо безпеки і охорони здоров'я в робочих зонах» від 30 листопада 1989 р.. Нагадаємо, що вказана директива закріплює обов'язки роботодавця щодо забезпечення безпеки і захисту здоров'я в робочих зонах, встановлює мінімальні приписи щодо безпеки і захисту здоров'я для робочих зон, що використовуються вперше та мінімальні приписи щодо безпеки і захисту здоров'я для робочих зон, що вже використовуються[14].

Висновки. Крім цього, сьогодні в Україні застосування знаків безпеки регулюється ще нормами Державного стандарту СРСР (ДОСТ 12.4. 026–76. ССБТ. «Кольори сигнальні та знаки безпеки»), який не в усьому відповідає Директиві Ради № 92\58\ЄЕС «Про мінімум вимог до забезпечення знаків безпеки й/або гігієни праці» від 24 червня 1992р. Так, п. 3.13 «Вказівні знаки» ДОСТу 12.4. 026–76. ССБТ. закріплює, що ці знаки призначені для вказівки місцезнаходження різних об'єктів і пристроїв, пунктів медичної допомоги, питних пунктів, пожежних постів, пожежних кранів, гідрантів, вогнегасників, пунктів повідомлення про пожежу, складів, майстерень та встановлює такі основні характеристики цих знаків: синій прямокутник, окантований білою каймою по контуру. У той же час п. 3.4. «Знаки аварійних маршрутів або першої допомоги» та 3.5. «Знаки для боротьби з

пожежею» Директиви Ради № 92\58\ЄЕС встановлюють у першому випадку такі основні характеристики знаків: прямокутна або квадратна форма, біла піктограма на зеленому фоні, а в іншому – прямокутна або квадратна форма, біла піктограма на червоному фоні.

З огляду на це вважаємо за необхідне розробити комплексний нормативно–правовий акт, який би встановлював мінімальні норми щодо безпеки і охорони здоров'я у робочих зонах та відповідав би Директиві Ради № 89/654/ЄЕС. Крім цього існує необхідність у розробці на основі Директиви Ради № 92\58\ЄЕС національного нормативно–правового акту, який би закріплював вимоги до забезпечення знаків безпеки й/або гігієни праці.

В данной статье исследовалось европейское законодательство в области охраны труда. Проанализировано законодательство Европейского союза, ратифицированное международное законодательство Украины. Установлена необходимость в разработке комплексных нормативно-правовых актов, которые устанавливали бы минимальные нормы безопасности и охраны здоровья в рабочих зонах и закрепляли требования к обеспечению знаков безопасности и гигиены труда.

Ключевые слова: законодательство Украины, директив ЕС, охрана труда, работодатель, работник.

This article studied European legislation in the field of labor. Analysis of European Union law, international law ratified by Ukraine. Installed a need to develop comprehensive regulations that would set the minimum standards on safety and health in work zones and establishes the requirements to ensure safety signs and hygiene.

Keywords: legislation of Ukraine, EU legislation, occupational safety, employer, employee.

Список використаних джерел

1. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами // Офіційний вісник України. - 29.06.2006. - № 24. - стор. 203. - стаття 1794. - код акту 36581/2006.
2. Закон України від 10.11.1994 № 237/94-ВР «Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами» // Відомості Верховної Ради України. – 1994. - N 46. - ст.415.
3. Охорона праці: Європейські і міжнародні стандарти та законодавство України (порівняльний аналіз). Науково-практичний посібник. – Харків-Київ, 2006. – 680 с.

4. Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 29. – Ст.367.
5. Про взаємовідносини та співробітництво України з Європейським Союзом: Зональний семінар Активізація єврорегіональної співпраці Чернігівської області. – Корюківка, 2004. – 94с.
6. Ильин Ю.Д. Лекции по истории и праву Европейского Союза. – Х.: Консум, 2003. – 115с.
7. Четвериков А.О. Основные органы Европейского союза (конституционно–правовой аспект): Автореф дис... канд. юрид. наук. –М., 1999. – 22с.
8. Державна електронна бібліотека з питань безпеки виробництва, охорони та гігієни праці. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oplib.org.ua>
9. Директива Ради від 12.06.1989 № 89/391/ЄЕС «Про впровадження заходів для заохочення вдосконалень у сфері безпеки і охорони здоров'я працівників під час роботи» [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_b23
10. Європейські правові стандарти та їх імплементація в українське законодавство / За ред. О. В. Зайчука. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2013. – 546 с.
11. Директива Ради від 12.06.1989 № 89/391/ЄЕС «Про впровадження заходів для заохочення вдосконалень у сфері безпеки і охорони здоров'я працівників під час роботи» [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_b23
12. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 грудня 1971 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
13. Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII «Про охорону праці» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. - № 49. - ст.668.
14. Костенко О. М. Економічні методи управління охороною праці / О. М. Костенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/node/2795/6kostenkoom.pdf>

УДК: 342.724

Кальян О.С., кандидат юридичних наук, доцент кафедри правознавства
Полтавський інститут економіки і
права Університету «Україна»

ПИТАННЯ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ ЄВРЕЙСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ В УКРАЇНІ (XIX СТ.)

У науковій статті розглядаються актуальні правові питання правового регулювання актами російського самодержавства правового статусу єврейської національної меншини в Україні (XIX ст.) Досліджено акти російського самодержавства щодо єврейської національної меншини та з'ясовано основні чинники нормативного регулювання правового статусу єврейської національної меншини як однієї з найчисельніших етнічних груп в Україні. Проведено аналіз суттєвих зрушень в соціально - правовому житті єврейства та умови прояву радикальних суспільно - правових змін, що впливали на зміну правового статусу єврейського населення в Україні у відповідний період.

Ключові слова: правове регулювання, законодавчий акт, правовий статус, національна меншина.

Актуальність теми дослідження. Необхідність дослідження актів російського самодержавства щодо єврейської національної меншини обумовлена декількома чинниками: по-перше, саме в цей час євреї були однією з найчисельніших етнічних груп в Україні; по-друге, внаслідок специфічних умов розселення, занять євреї значною мірою визначали характер і структуру економічних та правових процесів в Україні; по-третє, зміна правових норм призвела до суттєвих зрушень в соціально правовому житті єврейства, до появи радикальних суспільно - правових змін, що впливали на зміну правового статусу єврейського населення в Україні в цей період.

Стан дослідження. Слід зазначити, що окремі питання правового регулювання статусу єврейської національної меншини актами російського самодержавства досліджували у своїх працях такі науковці як Г. Бекон, Ф. Кандель, С. Резник, І. Самарцев, Д. Мордухай-Болтовський та інші. Однак необхідність комплексного аналізу правового регулювання статусу єврейської населення в контексті нормотворчого процесу на підросійських та українських землях за часів російського самодержавства зумовлена

необхідністю сучасної неупередженої правової оцінки темпоральних змін їхнього становища в Україні.

Мета і завдання дослідження полягає у проведенні аналізу наукових праць та нормативно-правових актів російського самодержавства, щодо єврейської національної меншини у XIX ст.

Виклад методики і результатів дослідження. Законодавство зламу XVIII - початку XIX століть відображає процес поступового формування смуги осілости. Спочатку до неї увійшли Катеринославська, Київська, Волинська, Подільська, Херсонська, Таврійська, Чернігівська, Полтавська, Мінська, Віленська, Бессарабська, Астраханська та Кавказька губернії, а також Курляндія.

Надалі смуга трансформувалася, але визначилася головна тенденція: влада бажала зосередити євреїв переважно у західних регіонах, місцях традиційного розселення, а також у південних регіонах (зокрема, в Україні), та прагнула запобігти проникненню євреїв у великоруські губернії [11, с.122]. З цією метою російським самодержавством було прийнято низку законодавчих актів, якими обмежувалися права й інтереси єврейської національної меншини.

У листопаді 1802 р. царем Олександром I (1801 - 1825) був започаткований „особливий комітет” з „благоустрою євреїв”. Показово, що прихильники ліберальної течії, як відзначав С. Дубнов, в його межах вважали, що в єврейському питанні варто дотримуватися простого правила: якомога менше заборон, якомога більше свободи [10, с. 33].

Комітет здійснив ряд обмежувальних заходів щодо євреїв (цілком у дусі Г. Державіна): у відповідності з «Положенням про євреїв» [7] від 9.12.1804 р. (до розробки якого доклали руку й штадлани - «хлопотальники», які діяли від імені єврейських громад та намагалися запобігти кардинальним змінам у статусі єврейства [1, с. 223], було обмежено використання івриту в документах, до євреїв висувалися додаткові вимоги для обрання їх на посади в містах: обраними могли бути ті євреї, котрі носили німецький чи російський одяг, могли читати і писати російською, польською чи німецькою мовами; встановлювалася залежність євреїв від поміщиків на тих землях, на яких вони проживали; скорочувались повноваження кагалів і рабинів; євреї виселялися із сіл і їм заборонялася торгівля міцними напоями. Втім, насильницьке переселення єврейства було замінене програмою заохочення добровільного поселення. Не було створено, як передбачалося, й релігійної організації євреїв на чолі з протектором, а кагали отримали визнання.

Отже, можна твердити, що початок XIX ст. ознаменувався посиленням основ для конфліктогенності відносин по лінії влада - євреї. Рішення комітету свідчили не тільки про те, що євреї сприймаються владними колами

тільки як об'єкт (а не суб'єкт) політики, «матеріал» для політики. Ці рішення послужили і своєрідним сигналом щодо того, що на організацію єврейського життя в імперії на компромісній чи тим більше консенсусній основі в подальшому сподіватися не варто.

Водночас слід звернути увагу на те, що у „Положення...” був включений окремий параграф, відповідно до якого євреї, які проживали в Росії, як і ті, що тільки прибували на її територію на поселення чи у справах комерції, проголошувалися вільними і мали знаходитися під захистом законів так само, як й усі інші цареві піддані [8, с. 59].

За часів Миколи I (1825 - 1855) той, хто згадував про емансипацію євреїв, підозрювався в державній зраді [6, с. 132]. То був час, коли ідея «перевиховання» євреїв реалізовувалася шляхом прийняття нових дискримінаційних законів.

«Положення...» 1835 року підтверджувало існування смуги осілості [9]. На Україні до неї увійшли Волинська, Подільська, Катеринославська, Київська (крім Києва), Херсонська (крім Миколаєва), Таврійська (крім Севастополя та Ялти), Полтавська (крім козацьких та державних сіл), Чернігівська губернії (див. примітку) . У другій половині XIX століття влада неодноразово (наприклад, у січні 1858-го року у лютому 1865-го, у березні 1866-го, червні 1868-го, у жовтні 1873-го і т. ін..) вдавалася до незначної корекції смуги осілості. Тож з незначними змінами вона проіснувала до 1917 р. Смуга обмежувала єврейство фактично 5% території імперії, але ці 5% відповідали приблизно території Франції.

У 1843 р. з'явилися постійні двори для поліцейного нагляду за євреями, котрі приїздили до міста. У тому ж році Микола I своїм указом заборонив євреям селитися ближче 50 верст до західного державного кордону (щоб не було контрабанди), їм дозволялося перебратися у внутрішні губернії. Однак навіть за п'ятнадцять років цей указ не був виконаний.

Після того, як на престол зійшов Олександр II (1855 - 1881), у житті підросійського єврейства відбулися зміни. Так, у 1856 р. було припинено вербування єврейських військових кантоністів. У свідомості євреїв цей, та й інші, заходи самодержавства, зокрема надання євреям-купцям першої гільдії (1859), особам з вченим ступенем (1861) чи вищою освітою (1879), ремісникам (1865), армійським ветеранам (1867) права повсюдного розселення в Росії, закріпили, як стверджував С. Дубнов, образ Олександра II як образ «царя-визволителя» [4, с. 567]. До того ж, як відзначали сучасники, Олександр II не був антисемітом. З'являлися закони, в яких права євреїв, у порівнянні з іншим населенням, ніяк не обмежувалися. Найбільш вагомими були судова й університетська реформи 1864 року та військова 1874-го.

Закони фактично не містили традиційного для імперії словосполучення «крім євреїв».

М. Алданов писав: «У законах про судову реформу, що була здійснена у 1864 р., не було жодних обмежень для євреїв. В училища та гімназії євреї тоді приймалися на рівних правах з іншими учнями. Євреї мали право тримати іспити й отримувати офіцерські чини.

Відповідно до Городового положення 1870 р. євреї могли бути гласними міських дум, але кількість гласних нехристиян не повинна була перевищувати одну третину загальної кількості гласних, до того ж євреї не могли бути обраними на посаду міського голови.

Початок 1880-х ознаменувався зміною царя на престолі: російським правителем став Олександр III (1881 - 1894), який змінив на престолі страченого народовольцями Олександра II. Зовсім скоро стало зрозуміло, що, з одного боку, цар є «злобливим антисемітом» [10, с. 95].

У 80-х роках у смузі єврейської осілості рокотилася хвиля антиєврейських погромів (про які детальніше йтиметься нижче). Міністр внутрішніх справ Н. Ігнат'єв зауважив, що погроми є протестом народу "проти єврейської експлуатації та розпорядився створити в кожній губернії особливі комісії, які б розібралися з «єврейським питанням», з тим, яких конкретно збитків завдають євреї місцевому люду і Російській державі. Крім того, метою діяльності губернських комісій, які були створені уже в серпні 1881 р., була розробка рекомендацій, спрямованих на покращення цього становища. Щодо реакції єврейства на цей урядовий крок, то ця реакція була красномовною: представники єврейства назвали комісії «слідчими».

У наступному, 1883-у, році запрацювала «Верховна комісія для перегляду чинних законів про євреїв» (паленський «єврейський комітет»). Її очолив міністр юстиції К. Пален (для якого у 1883 р. відомий російський письменник Н. Лесков написав записку «Євреї в Росії: кілька зауважень з єврейського питання», про яку говоритимемо нижче). Наслідком же кількарічної праці комісії став висновок про те, що все зло - в антиєврейській дискримінації.

Відтак з'являлися нові обмеження щодо євреїв. Наприкінці 80-х для юдеїв було введено відсоткову норму при прийомі у середні й вищі навчальні заклади, згодом - обмежено доступ в адвокатуру. У 1891 - 1893 рр. підросійське єврейство сколихнув факт виселення із Москви євреїв-ремісників, торговців, родин відставних солдатів. Як і «новинка в — єврейському середовищі» [3, с. 224] - проведення політичних обшуків і арештів.

У «Статуті про службу за визначенням уряду» (1896) говорилося про заборону приймати на цивільну службу євреїв, крім тих, які отримали вчену ступінь (доктора, магістра, кандидата) чи диплом лікаря [13, с. 3].

У 1899 р., визначивши у «Зводі законів про стани» євреїв як іногородців (про що говорилося вище), російський законодавець присвятив їм окрему главу, яка мала назву «Про євреїв». У ній були регламентовані права і обов'язки єврейства [12, с. 88].

Загалом за Олександра III було видано шістдесят п'ять анти-єврейських законів (за його наступника - Миколи II - п'ятдесят) [5, с. 163]. Політика царя була вкрай негативно сприйнята більшою частиною єврейської інтелігенції.

Аналізуючи царське законодавство, сучасник зауважував, що, з одного боку, законодавство було ворогом єврейської відокремленості, з іншого, – воно продовжувало тримати євреїв у смузі осілості; законодавець нібито виступав проти єврейської виключної економічної діяльності, але у той же час для євреїв була закритою велика кількість галузей промисловості; він бажав просвіти єврейської маси, але тримав носіїв просвітництва у «чорному тілі», зачиняючи перед ними двері до більшої частини державних посад [2, с.243].

Висновки. Нормотворча діяльність російського самодержавства зумовила формування смуги осілості сприяло поставлене на особливий контроль «єврейське питання», сутність якого зводилася до пошуку відповіді на питання «Чи урівнювати євреїв у правах з російським народом?» і «Як нейтралізувати економічну шкідливість єврейства?». Нерівність єврейства у правах не перешкоджала владі урівнювати його в обов'язках з російськими масами. Постанова «єврейського питання» засвідчило факт сприйняття єврейства виключно як об'єкта політики.

Царське самодержавство, з одного боку, ретельно обмежувало канали інтеграції єврейства в імперське суспільство, з іншого, - намагалася знищити єврейську автономію, інститути єврейського самоуправління, прив'язати єврейство до станової структури «корінного» населення. Така насильницька соціальна інженерія призводила до порушення укладу традиційного єврейського життя і, зокрема, сприяла закладанню конфліктного підґрунтя у взаєминах єврейської нації з владою. Євреї поступово відходили від узвичаєної для них настанови підтримки заходів та політики офіційної влади в країні проживання.

У цілому нормотворча діяльність царського самодержавства стосовно євреїв характеризувалася непослідовністю, безсистемністю, про що може свідчити як «пом'якшення» чи навпаки посилення дискримінаційного законодавства з посіданням престолу кожним наступним російським самодержавцем (що стосувалося передовсім питання звуження чи розширення для єврейства прав громадянства і міщанства), так і власне визнання цього безпосередньо представниками влади. Крім того, невизначеність впродовж десятиліть статусу євреїв («іногородці», «народ»,

«плем'я», «віресповідання», «стан», «становище», чи, зрештою, «нація») зумовила відносність однозначної оцінки їхнього соціального та правового статусу і в Україні.

В научной статье рассматриваются актуальные правовые вопросы правового регулирования актами российского самодержавия правового статусу еврейского национального меньшинства в Украине (XIX ст.)

Исследовано акты российского самодержавства относительно еврейского национального меньшинства и выяснено основные факторы нормативного регулирования правового статуса еврейского национального меньшинства как одной из самых многочисленных этнических групп в Украине. Проведено анализ существенных сдвигов в социально - правовой жизни еврейства и проанализировано условия проявления радикальных общественно - правовых изменений, которые влияли на правовой статус еврейского населения в Украине в соответствующий период.

Ключевые слова: правовое регулирование, законодательный акт, правовой статус, национальное меньшинство.

The article deals with actual legal issues of legal regulation of acts of Russian autocracy with the legal status of the Jewish national minority in Ukraine (19th century).

The acts of the Russian autocracy regarding the Jewish national minority have been studied and the main factors of the regulatory regulation of the legal status of the Jewish national minority as one of the most numerous ethnic groups in Ukraine have been clarified. The normative requirements of the rules of specific conditions for the resettlement of Jews and regulation of their professional activities, which, largely, determined the nature and structure of economic and legal processes in Ukraine, are characterized. The article deals with urgent legal matters of legal regulations with acts of Russian autocracy of legal status of Jewish national minority in Ukraine (19th century).

Key words: legal regulations, law act, legal status, national minority.

Список використаних джерел

1. Бэкон Г. Положение евреев в России после разделов Польши / Г. Бэкон // Главы из истории и культуры евреев Восточной Европы; Открытый университет. Израиль. – Части 5 – 6. – Телль-Авив: Издательство Открытого университета, 1995. – С.177-308.
2. Дубнов С. Какая самоэманципация нужна евреям / С. Дубнов // Восход. – 1883. – Май – Июнь. – С.243.

3. Дубнов С.М. Книга жизни. Материалы для истории моего времени. Воспоминания и размышления / С.Дубнов. – Иерусалим : Гешарим, 5765, М.: Мосты культуры, 2004. – 799 с.
4. Дубнов С.М, Краткая история евреев / С. Дубнов. – [2-е изд.].- Ростов-на-Дону : Изд-во «Феникс», 2003. – 576 с.
5. Кандель Ф. Очерки времен и событий. Из истории российских евреев (Часть третья: 1882 -1920 годы) / Ф.Кандель; науч. Ред. М. Кипнис. – Ч.3. – Иерусалим : Ассоциация «Тарбут», 1994. – 337 с.
6. Нетаниягу-отец Б. Предтеча (Иегуда-Лейб Пинскер, 1821 – 1891) / Б. Нетаниягу-отец // Двадцать два. Общественно-политический и литературный журнал еврейской интеллигенции из СНГ в Израиле. - 2006. - №140. - С.132.
7. О устройстве евреев [Электронный ресурс] // Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. – Т.28. 1804 – 1805.- СПб., 1830. – С. 731 – 737. Режим доступа: http://www.hrono.info/dokum/ru_zid1804/html
8. Полный хронологический сборник законов и положений, касающихся евреев, от Уложения царя Алексея Михайловича до настоящего времени, от 1649 – 1873 г.: Извлечение из полных собраний законов Российской империи / Сост., изд.: В.О. Леванда. – СПб.: Тип. К.В. Трубникова, 1874. – 1184 с.
9. Положение о евреях [Электронный ресурс] // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – Т.10. Отделение первое. 1835. – СПб., 1836. – Режим доступа: http://www.hrono.info/dokum/ru_evr1835/html
10. Резник С.Е. Вместе или врозь? Судьба евреев в России. Заметки на полях диалоги А.И. Солженицына / С.Е. Резник. – 2-е изд., доп. – М.: Захаров, 2005. – 704 с.
11. Самарцев І. Євреї в Україні. ХІХ – початок ХХ століть. Історико-економічний аналіз / І.Самарцев // Віче. – 1993. - №11. – С.120 – 132.
12. Свод законов о состояниях // Свод законов Российской империи. Издание неофициальное. Полный текст всех 16 томов, согласованный с последними предложениями, постановлениями, изданными в порядке ст.87 Зак. Осн., и позднейшими указаниями. – В пяти книгах. – Под ред. и с примеч. И.Д. Мордухай-Болтовского. Составили Н.П. Балканов, С.С. Войт и В.Э. Герценберг. – Кн. Третья. – Т. VIII, ч. II-XI, ч.I. – СПб. : Русское книжное товарищество «Деятель», 1912. – Різна пагінація. – С.88.
13. Устав о службе по определению правительства // Свод законов Российской империи. Издание неофициальное. Полный текст всех 16 томов, согласованный с последними продолжениями, постановлениями, изданными в порядке ст.87 Зак Осн., и позднейшими указаниями. – В пяти книгах / Под ред. и с примеч. И.Д. Мордухай-Болтовского. Составили

Н.П. Балканов, С.С. Войт и В.Э. Герценберг. – Кн. Первая. – Т.І- III – СПб. : Русское книжное товарищество «Деятель», 1912. – С.3.

УДК 340.12

Кісс С.В., кандидат юридичних наук
старший викладач кафедри
правознавства Полтавський інститут
економіки і права Університету
«Україна»

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються передумови формування соціальної держави в період національно-визвольного руху в Україні. Виявляються основні та характерні для даного історичного періоду розвитку країни соціальні добутки кожного з урядів. Аналізується характер соціальної політики та використання ресурсів держави для контролювання громадянського суспільства на визначеному історичному етапі.

Ключові слова: соціальна держава, соціальний захист, соціальна політика, Центральна Рада, Гетьманат, Директорія УНР.

Вступ. Для пізнання та дослідження сутності соціальної держави необхідно дослідити логіку розвитку даного феномену в рамках історичного процесу від ідеї до практичної реалізації. Проблема формування соціальної держави є пріоритетною для багатьох країн, які конституційно закріпили таку модель для подальшого свого розвитку. Саме для формування соціального середовища в суспільстві формується відповідний економічний потенціал, ведеться політична боротьба та здійснюється законотворча діяльність.

Незважаючи на спільність цивілізаційного шляху з іншими країнами, Україна має свій історичний досвід становлення соціальної державності, свою політичну історію і шлях економічного розвитку, які визначають особливості сучасної соціальної політики.

Боротьба за державність України наприкінці 1917–1920 рр. відбувалася в умовах запеклої громадянської війни та іноземної інтервенції. На сучасному етапі розвитку України, особливо характерним є зростання інтересу до історичних коренів становлення української державності й національної духовної ідеї. Період національно-демократичної революції в Україні завжди був цікавим для істориків та політологів, як період національно-культурного

відродження країни, багатий масштабністю політичних процесів та суспільним резонансом. Але не слід забувати, що політичні перетворення, які відбувались в цей період, в першу чергу впливали на суспільні та соціальні процеси.

Висвітленню цих питань і присвячена дана стаття.

Вихідні передумови. У сучасний період означена проблематика становить предмет зацікавленості представників різних суспільних наук: правознавців, політологів, економістів, істориків, соціологів, філософів. Зокрема потрібно відзначити праці таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як Гай-Нижник П. П., Єфремова Н.В., Кочеткова Л., Капелюшний В. П., Коник С., Терлюк І.Я., Яневський Д.Б., та інші, які в своїх працях порушують питання передумов формування соціальної держави в період національно-визвольного руху в Україні.

Метою статті є проведення загальнотеоретичного аналізу передумов формування соціальної держави в період національно-визвольного руху в Україні.

Виклад методики і результатів дослідження. Проблеми вітчизняної історії 1914-1920 рр. обумовлюються не лише бурхливим характером подій тієї доби, їх екстраординарною складністю та драматичним перебігом, але й надзвичайною інтелектуальною насиченістю [1, с.5].

Лютнева революція 1917 року в Росії, розділивши українські землі, сприяла розгортанню національно-визвольного руху в Україні. В березні 1917 року в Києві був створений представницький орган політичних і громадських організацій міста – Українська Центральна рада, яка очолила боротьбу українського народу за побудову власної держави.

Законодавча діяльність Центральної ради від початку складалась з двох етапів. Перший мав політико-декларативний характер і розпочався саме зі створення цього представницького органу. Другий мав більш соціальне забарвлення і відзначився прийняттям законів у трудовій, соціальній та земельній сферах.

Історичною, політичною та правовою заслугою Центральної Ради було те, що вона не захищала інтереси якогось одного класу, а публічно і відкрито почала говорити від імені нації та про її потреби. Саме в цьому вбачав головне завдання цього органу М. Грушевський [2, с.91].

Центральна раді, заснована в період серйозних соціальних катаклізмів, намагалась приділяти увагу проблемам власного народу, як соціальної бази своєї влади. Саме через це, досить важливою є діяльність Центральної Ради в сфері соціального законодавства. Так, III Універсалом від 7 листопада 1917 року проголошувалося, що Центральна рада мала виробити правові підходи до реалізації своєї компетенції «соціально орієнтованої» та «керованої»

економіки [3]. Крім цього, 25 січня 1918 року ухвалений Закон «Про восьмигодинний робочий день», який не лише встановив 8-мигодинний робочий день та 48-тигодинний робочий тиждень, а й зафіксував час відпочинку, регламентував працю жінок і неповнолітніх, встановив обмеження щодо нічної та надурочної праці та визначив види особливо шкідливих виробництв і робіт [4]. Крім цього, приділялась увага питанням медичного забезпечення та державного опікування населення [5, с. 26].

Наступним кроком так званої соціальної політики Центральної Ради став IV Універсал, який прийнятий 2 (22) січня 1918 року. В документі вказувалось на необхідність вжиття термінових заходів щодо ліквідації безробіття, матеріального забезпечення інвалідів, сиріт, людей похилого віку і всіх скалічених і потерпілих потерпів від війни [6].

Паралельно, для боротьби з безробіттям та допомоги малозабезпеченим верствам населення, створюються біржі праці, але через проблеми фінансового та матеріального характеру, їх кількість досить мала, що не могло задовольнити всієї їх потреби [7].

29 квітня 1918 року Центральною Радою України був прийнятий основний Закон Української Народної Республіки «Статут про державний устрій, права і вільності УНР», який, нажаль, не встановлював соціального захисту для них та не був соціально-направленим. Стає очевидним, що будучи створеною на перехідний період становлення української державності, Конституція УНР мала тимчасовий характер [8, с.150].

Як зазначає Капелюшний В.П., який довгий час займається дослідження історіографії цього періоду історії України, «необхідні теоретичні розробки проблем соціальної політики за доби Центральної Ради вже були напрацьовані, наприклад, у працях М. Грушевського, але не було підлагоджено механізм впровадження цієї політики в життя» [9, с.298.].

Лише в III Універсал визначив соціально-політичну програму українського уряду. Але на практиці це не вирішило ні соціальні проблеми, ні аграрне, ні робітниче, ні національне питання. Саме це посилювало політичну та соціальну кризу в країні та призводило до зростання безробіття і посиленню кількості невдоволених діями Центральної ради.

Через незадоволення діяльністю Української Центральної ради як широких верств населення, так і сторін Брестського мирного договору склалися передумови для зміни влади. 24 квітня 1918 року на Всеукраїнському з'їзді хліборобів Центральну раду було розпущено і проголошено про утворення Української держави на чолі з гетьманом.

Гетьманська держава намагалась створити власну політичну силу та проводити власну політику, хоча деякі наковці і оцінюються діяльність уряду під прямим впливом Німеччини [10].

Гетьманське правління, обмежуючись переважно зовнішніми, декларативними, а не внутрішніми чинниками, та не будучи самостійним з принципових питань, намагалось вирішити складні економічні питання. Ставлячи найвище інтереси держави, уряд гетьмана приділяв увагу і правам людини, надаючи цим питанням в конституційних актах та проектах Конституції Української Держави не останнє місце [11, с.14].

Важливим фактором дестабілізації гетьманського режиму стала діяльність більшовиків України. Крім цього, у державі назрівала революційна ситуація і 13 листопада 1918 року на таємному засіданні політичних партій було створено орган для проведення антигетьманського повстання та відновлення Української Народної Республіки – Директорію.

Намагаючись будувати внутрішню політику на соціальному аспекті, першими кроками нової влади стало відновлення прав, які мали робітники та селяни за політики Центральної Ради. Відтак, відновлено 8-годинний робочий день, практику застосування колективних договорів, право на коаліції та страйки, а також усю повноту прав робітничих та фабричних комітетів. Одночасно було скасовано всі закони й постанови колишнього уряду Гетьманату у сфері політики щодо робітників та в інших галузях, які були «направлені проти інтересів трудящих класів і шкідливих для всього громадянства» [12].

Наступним етапом проведення соціальних реформ стала заява уряду про створення нових соціальних і політичних форм. Так, було проголошено, що Директорія УНР що є тимчасовою верховною владою революційного часу та передає владу, свої права й повноваження лише трудовому народу Української Народної Республіки. Тобто, у соціальній сфері за основу брався класовий поділ суспільства, але на відміну від радянської системи, влада в Україні мала належати працюючим класам – робітництву, селянству і трудовій інтелігенції (фактично – напівінтелігенції) [13, с.94].

Окремо в Декларації виділялись положення щодо соціальних реформ. Так, в ній зазначалось, що «...стаючи твердо і непохитно на шлях соціальних основних реформ, Директорія вважає необхідним підкреслити, що вживатиме всіх заходів, щоб уникнути анархічних, неорганізованих і несистематичних форм цієї перебудови. Директорія вважатиме своїм обов'язком погоджувати ці великі завдання з соціально-історичними й міжнародними умовами, в яких у даний момент перебуває Україна, а також з тими кращими формами соціальних реформ, яких досягатиме світова, особливо західноєвропейська трудова демократія» [12]. Тобто, на першому етапі повинні проводитись соціальні перетворення, а наступним мав стати етап власне державотворення, налагодження системи влади.

Хоча, на початку 1919 року Міністерство праці Директорії і розробило проект закону про фабрично-заводські комітети та план першочергової допомоги безробітним, та готувався ряд законодавчих актів щодо поліпшення охорони праці й дотримання 8-годинного робочого дня на промислових підприємствах України, втілити ці задуми не вдалося через стрімке просування більшовицьких військ углиб України [14]. Тобто, як відзначають науковці, Трудовий Конгрес виконав роль законодавчої гілки влади, але законодавчі напрацювання тогочасних парламентарів могли набути сили законів лише в умовах мирного часу [15, с.204].

Політичні та військові події того часу привертали більше уваги уряду, ніж робітниче, селянське чи взагалі соціальне питання. Намагання кожної правлячої сили від В.Винниченка до С.Петлюри на впровадження своєї політики навіть в рамках однієї правлячої сили (як Директорія УНР) привнесли в правлячі кола тенденцію розколу та занепаду. Часта зміна політичної влади зривала роботу з налагодження виробництва і країна, яка знаходилась в положенні «економічного зубожіння», несла ще більші економічні втрати.

Висновки. Отже, Центральна Рада та уряд УНР виявилися неспроможними розв'язати проблему організації виробництва та вирішити робітниче питання. Хоча, незважаючи на складні політичні та соціальні умови, будуючи свою діяльність, Центральна Рада усвідомлювала необхідність підтримки незахищених верств населення як власної соціальної бази, тому робила певні кроки у напрямі покращення їх тяжкого становища. Пізніше, уряду Скоропадського вдалося створити незалежну управлінську вертикаль, але соціально-економічна політика проводилась мляво, а іноді навіть на рівні регресу. А намагання втілити в Декларації та інших актах Директорії концепції розвитку Української Народної Республіки, хоча і стала відправним моментом якісно нового етапу національного державотворення, але не була спроможна відтворити позитивного настрою на покращення власного життя свого народу та новим поштовхом для соціалізації української держави.

В статье рассматриваются предпосылки формирования социального государства в период национально-освободительного движения в Украине. Выявляются основные и характерные для данного исторического периода развития страны социальные наработки каждого из правительств. Анализируется характер социальной политики и использования ресурсов государства для контроля гражданского общества на определенном историческом этапе.

Ключевые слова: социальное государство, социальная защита, социальная политика, Центральная Рада, Гетьманат, Директория УНР.

The article considers the prerequisites for the formation of a social state in the period of the national liberation movement in Ukraine. Identified the basic and characteristic for a given historical period of the country's development, social developments of each of the governments. The nature of social policy and the use of state resources for the control of civil society at a certain historical stage is analyzed.

Key words: welfare state, social protection, social care, Central Rada, Hetmanat, Directory of UPR.

Список використаних джерел

1. Яневський Д.Б. Політичні системи України 1917-1920 років: спроби творення і причини поразки. – К.: Дух і літера, 2003. – 767 с.
2. Ткачук П.П. Еволюція поглядів М. Грушевського щодо процесу військового будівництва УНР / П. П. Ткачук // Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка». – 2007. – № 584. – С. 89-93.
3. Третій Універсал Української Центральної Ради від 7(20) листопада 1917 року. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html>.
4. Закон про 8 ми годинний робітничий день, ухвалений Центральною Радою 26 січня 1918. – Житомир, 1918.
5. Коник С. Державне управління охороною здоров'я в період Гетьманату та в добу Української Народної Республіки (1917 – 1920 рр.) / С. Коник, Я. Радиш // Вісник Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – 2003. – № 4. – С. 24-34.
6. Четвертий універсал Української Центральної ради, 9 січня 1918 р. // ЦДАВО України. – ф. 1063. – оп. 2. – спр. 2. – арк. 2-6.
7. Центральний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 3266 : Міністерство праці (Центральна Рада). – Оп 1. – Спр. 4 : Витяг з протоколу засідання буржуазно- націоналістичної Малої ради про ухвалу статуту. Про громадські роботи, пояснююча записка міністра праці цього ж уряду про організацію департаменту громадських робіт і його кошторис. Початок – січень 1918 р., кінець – 2 березня 1918 р. – 12 арк.
8. Українська Центральна рада: Документи і матеріали. У 2 т. – Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / Упорядн.: В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький, Г. М. Михайличенко, А. П. Огінська, Т. С. Осташко, В. М. Устименко, Є. П. Шаталіна, О. Й. Щусь, Л. В. Яковлева; Ред. кол.: В. А. Смолій (відп. ред.), В. Ф. Верстюк (заст. відп. ред.), Ю. М. Гамрецький, Б. В. Іваненко, Ю. Ю. Кондуфор, С. В. Кульчицький, Є. П.

- Шаталіна, О. Й. Щусь, Л. В. Яковлева. НАН України. Інститут історії України. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – К.: Наук. думка, 1997. – 424 с.
9. Капелюшний В. П. Соціальна політика в Україні 1917 – 1921 рр. / В. П. Капелюшний // Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно- визвольних змагань (1917 – 1921 рр.) : монографія. – К. : Олан, 2003. – 302 с.
 10. Єфремов С. Щоденники: 1923-1929. – К.: Рада, 1997. – 848 с.
 11. Єфремова Н.В. Розвиток конституційного законодавства в Україні (1917-1920) : Автореф. дис...канд. юр. наук : 12.00.01 / Наталя Володимирівна Єфремова; В.о. Одес. нац. юрид. акад.– Одеса : Б.в., 2002.– 20 с.
 12. Декларація Української Директорії, що зробила Директорія. Від 26 грудня 1918 року // Відродження. – 1918, 26 (13) грудня. – № 219 (Додаток). // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0010300-18>
 13. Гай-Нижник П. П. Пошук державної моделі УНР: ідея і крах «трудового принципу» (грудень 1918 р. – липень 1919 р.) / Павло Гай-Нижник // Український історичний журнал. – 2016. – №1. – С.79–97.
 14. Терлюк І.Я. Історія держави і права України: [навч. посіб.] / І.Я. Терлюк. – К.: Атіка, 2011. – 944 с.
 15. Малюта В. О. Всеукраїнський трудовий конгрес як представницький орган українського народу в другій Українській Народній Республіці / В. О. Малюта // Історичний архів. – 2011. – Вип. 7. – С. 199-208.

УДК 340.12

Коваленко В.Ф., старший викладач
кафедри правознавства, Полтавський
інститут економіки і права

ЗАКОНОДАВЧЕ ОФОРМЛЕННЯ НАЦИСТСЬКОГО РЕЖИМУ В НІМЕЧЧИНІ В 30-40 РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються історико-правові умови законодавчого оформлення нацистського режиму в Німеччині в 30-40 роки ХХ століття. Виявляються основні та характерні ознаки правового забезпечення влади нацистів в Німеччині. Аналізується характер правової політики та використання ресурсів держави для контролювання громадянського суспільства в умовах нацистського режиму.

Ключові слова: партійні системи, фашистська ідеологія, нацистський режим, права людини, громадянське суспільство.

Постановка проблеми. Фашизм, як ідеологія сильної держави виник у переломній епосі соціальних вибухів перших десятиліть 20-го століття. Але передумови його виникнення, зокрема, в Німеччині, виникли набагато раніше. Саме у народів, які зазнали у своїй історії періоди значного могутності, успішно проводили завойовницькі кампанії, неодноразово (і обґрунтовано) відчувають почуття переваги над сусідніми народами рано чи пізно виникає потреба до сильного, що перевершує всіх своїх сусідів, державі, самим крайнім, категоричним видом якого є фашистський режим. Італія і Німеччина є найбільш наочними прикладами цієї точки зору. Націонал-соціалістська робітничка партія Німеччини (НСДАП), що стала центром об'єднання усіх фашистів, була утворена в 1919 р. Порівняно швидко лідером цієї партії став А. Гітлер. У 1923 р. нацисти намагались організувати заколот у Баварії, але зазнали поразки. В 20-ті роки вони ледь існували. Швидкий ріст їх впливу почався в роки економічної кризи 1929-1933 рр. Основні програмні положення фашистського руху в Німеччині були викладені в книзі А.Гітлера "Майн кампф" ("Моя боротьба"). Узагальнення досліджень про нацистський режим в Німеччині – це запорука комплексного вивчення сутності фашистської держави, розуміння її природи та особливостей становлення. Висвітленню цих питань і присвячена дана стаття.

Стан дослідження. Означена проблематика становить предмет зацікавленості представників різних суспільних наук: правознавців, політологів, економістів, істориків. Зокрема потрібно відзначити праці таких науковців, як Л Бровка [1], Д.Мельникова [2], Д. Мельков [3], Д.Проектора [4], А.Орлова [5], В.Остапенка [6], О.Шевченка [7] та інші, які в своїх працях порушують проблеми нацистського режиму та особливостей його становлення в Німеччині.

Метою статті є проведення загальнотеоретичного аналізу передумов встановлення нацистського режиму в Німеччині його законодавчого закріплення та визначення причини таких перетворень.

Виклад основного матеріалу. Ядро фашистської ідеології становили ідеї расової нерівності, військової експансії, класової гармонії, вождизму, всевладдя державної машини. Відповідно до цих вимог створювалися нормативно-правові акти країни.

Основний закон країни - Веймарська конституція 1919 р. діяв весь період існування фашистської диктатури. Керівництво рейху цілком влаштовували закладені в ній принципи, такі, як сувора регламентація сфери суспільних відносин, особистого життя громадян, обмеження прав земель, можливість застосування до них т.зв. «Екзекуції», надання Президенту Німецької імперії сильних виконавчо-розпорядчих повноважень, таких, як право розпуску рейхстагу, права видання надзвичайних декретів, право на використання

збройної сили. Рейхсканцлер також мав досить широкими повноваженнями і правами. Рейхсканцлер, згідно з конституцією головував в імперському уряді і керував його діяльністю (Рейхсканцлер головує в імперському уряді і керує його справами по наказу, прийнятому урядом і схваленим президентом імперії), встановлює керівні лінії політики і несе за це відповідальність перед Рейхстагом, мав вирішальний голос при вирішенні питань в уряді [2, 167]. Об'єднання цих посад в одній особі могло надати йому майже диктаторські повноваження.

Незважаючи на надані громадянам широке коло свобод, у тому числі в свободі совісті, слова, недоторканності житла в тексти багатьох статей були включені застереження, згідно з якими громадяни могли позбавлятися певних прав на основі імперських законів. Для зборів під відкритим небом імперський закон може встановлювати обов'язковість попередньої заяви, і, у разі безпосередньої небезпеки для громадського спокою, забороняти їх». Першим випадком застосування цього застереження стало обмеження нацистським урядом німецьких комуністів у зборах під відкритим небом (приміщень їм давно ніхто не давав). А попередні вищезазначені статті дозволили використовуючи прийняті нацистським більшістю в уряді закони безперешкодно втручатися в особисте життя громадян [3, 69]. Після створення А. Гітлером у березні 1933 року однопартійного уряду НСДАП отримала можливість проводити в життя будь-які нормативні акти. І одним з перших, і найважливішим для законодавчого оформлення нацистського режиму з'явився Закон «Про усунення тяжкого становища народу і держави» від 24 березня 1933 р. Закон стверджував абсолютну перевагу виконавчої влади над законодавчою. Права президента імперії залишаються недоторканими», тобто уряд наділялося необмеженими законодавчими повноваженнями. Уряд також наділялося необмеженими правами в галузі державного бюджету - в області, яка завжди була прерогативою парламенту. Згідно з цим законом, укладання та виконання договорів з іноземними державами навіть не потребувало згоди парламенту [1, 205].

Надзвичайний декрет Парламенту від 4 лютого 1933 р. надав поліції право на заборону будь-яких зборів і демонстрацій. Цим же декретом санкціонував необмежений терор по відношенню до всіх неугодних в державі організацій та окремих осіб. Президентський декрет Гінденбурга «На захист народу і держави» від 28 лютого 1933 р. повністю скасовував свободу особистості, слова, друку, мітингів і демонстрацій, таємницю листування, недоторканність житла, допуслав виробництво обшуків і конфіскацій, обмеження права власності [5, 67]. Основна мета декрету-введення в країні постійно діючого надзвичайного стану, недопущення інакомислення. Велике застосування мав Указ президента від 21 березня 1933 року «Про захист

уряду національного відродження від підступних посягань. Він фактично скасовував усі демократичні права і свободи, санкціонував нацистський терор і репресивні методи фашистського уряду. Близько 10 тисяч чоловік було арештовано, в країні була створена мережа концтаборів.

Першим кроком до ліквідації багатопартійної системи була заборона КПН. Приводом для заборони служив факт підпалу рейхстагу 27 лютого 1933 р. А 23 червня 1933 р. КПН була оголошена поза законом. 14 липня 1934 року був виданий закон, що забороняв створення нових партій. У результаті в країні залишилася єдина партія- НСДАП. У квітні 1933 р. за ініціативою Герінга створена таємна імперська поліція ГЕСТАПО, що зіграла значну роль у становленні та зміцненні фашистської диктатури.

1 грудня 1933 р. був виданий закон «Про забезпечення єдності партії і народу». Він офіційно вводив однопартійну систему в країні. У результаті канцелярія партії брала безпосередню участь у розробці всіх імперських законів, розглянутих у Рейхстазі. Державні органи виявилися під контролем НСДАП. Зрощення партійного і державного апарату стало повним і всеосяжним.

1 серпня 1934 р. на своєму залізному похідному ліжку помер президент Гінденбург. І тільки 15 серпня було опубліковано «заповіт Гінденбурга». У ньому говорилося, що армія повинна бути символом і головною опорою держави, повністю схвалювалась політика Гітлера і вказувалося, що він повинен стати приймачем президента. Відразу ж поширилися чутки, що заповіт був фальшивкою. Але, тим не менш, Гітлер зосередив у своїх руках абсолютно всю владу. На його вимогу приймається Закон «Про верховному главі держави в німецької імперії» від 1 серпня 1934 р. Цей закон давав змогу Гітлеру об'єднати посади президента з посадою рейхсканцлера. Обидва поста-президента і канцлера були присвоєні Гітлеру довічно з офіційним титулом «фюрер і рейхсканцлер». Фюрер отримав право призначення всіх посадових осіб і чиновників імперського уряду.

Склад Рейхстагу також формувався на основі відбору кандидатів особисто Фюрером. У результаті проведених реформ Рейхстаг втрачав свій вплив на основні питання суспільно-політичного життя.

Були внесені значні зміни до структури органів місцевого самоврядування і земель. 31 березня 1933 р. був прийнятий закон «Про включення земель в імперію». Представницькі органи земель (ландтаги) підлягали розпуску. Пізніше законом від 30 січня 1934 року «Про перебудову імперії» вони були ліквідовані остаточно.

Цей же Закон містив ще одну важливу норму, що міститься у статті 4 і практично наділяв імперський уряд правом довільної зміни Конституції: «Імперський уряд може створювати нове конституційне право». 3

ліквідацією Рейсхрата законом від 14 лютого 1934 р. [6, 367]. Німецька імперія стала суворо унітарною державою, побудованою на принципі централізованого бюрократичного управління. Останні сліди місцевого самоврядування були ліквідовані з прийняттям у 1935 році «Положення про німецькі громади». Бургомістри громад і міст стали призначатися розпорядженням міністра внутрішніх справ, погодженими з місцевим відділенням НСДАП. Жорстке державне планування дозволило країні вийти з жорстокої економічної кризи, що охопила весь світ і приступити до розвитку народного господарства та важкої промисловості. Після довгих років Веймарського ганьби для жителів Німеччини створилася ілюзія загального благоденства. Ось Фюрер зменшить безробіття. Він починає будувати автодороги і навіть сам робить перші помахы лопатою. Налагоджує виробництво дешевих автомобілів «Volkswagen». Стежить за екологією в країні. Дає мету народу, в.т.ч. молоді, згуртовує її в такі організації, як «Гітлерюгенд». Законом від 1 грудня 1936 р. «Гітлерюгенд» оголошувався єдиною молодіжною організацією в Німеччині і розглядалася як складова частина НСДАП.

Кожному знову вступає члену організації вручається ніж з написом «Blut und Ehre» (Кров і честь). Створюється «націонал-соціалістична» живопис і архітектура. Виконуються плани, викладені в «Mein Kampf» по перебудові менталітату німців. І населенню прищеплюється думка про «народне співтовариство». 27 лютого 1934 р. виходить Закон «Про органічне побудові німецької економіки», згідно з яким були створені імперські господарський групи по окремих галузях економіки [4, с.216].

Одночасно з цим країна була поділена на територіальні господарські округи на чолі з окружними економічними палатами. Виробництво і народне господарство країни було переведено на військові рейки. Контроль за забезпеченням країни підприємством матеріалами був покладений на Германа Герінга. Він же очолював державний промисловий мега - картель «Герман Герінг Верке».

Замість профспілок 6 травня 1933 створився так званий «німецький трудовий фронт» (DAF). Членство в DAF було обов'язковим для робітників і службовців за розпорядженням Гітлера від 24 жовтня 1934р. При цьому DAF була відведена роль єдиного виразника інтересів трудящих, провідника ідей класового миру і націонал-соціалізму. Страйки і страйки вважалися кримінальними злочинами. Чесна праця - найважливішим обов'язком працівника. Гітлер здійснив давню мрію трудового класу і зробив 1 травня святом, «днем національної праці», який повинен був продемонструвати єдність народу і держави. Ідеологічною основою фашистської держави займалося створене у 1933 р. імперське міністерство народної освіти і

пропаганди, очолюване талановитим організатором і оратором Й. Геббельсом. [2, с.178].

Міністерство праці стежило за виконанням трудового законодавства. У процесі втягування промисловості у гонку озброєнь виникла потреба в інтенсифікації праці, більш ефективного використання робочої сили. У 1934 р. було введено порядок примусового набору робочої сили та розподілу її по військовим заводам. У 1938 р. місцеві органи влади отримали право залучати населення до примусових робіт навіть у вільний від основної роботи час. До 1939 р. була введена загальна обов'язкова трудова повинність. В умовах тотальної мобілізації у 1943 році примусову працю був поширений на чоловіків у віці від 16 до 65 років і жінок від 17 до 45 років. Католицька церква повністю підтримала нацистів. У протоколах Госсбахского наради від 5 листопада 1937 викладається мета зовнішньої політики нацистів: «Метою німецької політики повинні бути безпека, збереження народної маси та її множення. Тому мова йде про проблему простору [5, с.67]. Німецьке населення налічувало більше 85 млн. чоловік, які за кількістю людей і цілісності простору для розселення в Європі є міцна расове ядро, рівного якому не можна зустріти ні в якій іншій країні, внаслідок чого, з іншого боку, воно має право на більше життєве простір, ніж інші народи. Німецьке майбутнє може бути визначено виключно шляхом вирішення питання про простір. Рішення німецького питання буде досягнуто лише на шляху сили, який ніколи не був ризикованим.

Директива про реорганізацію вищого керівництва збройних сил з'явилася 4 лютого 1938 р. А наступного дня газети «третього рейху» вийшли із заголовком «Фюрер приймає верховне командування над усім вермахтом. Повна концентрація всієї влади в руках фюрера». Інститути, які ще з 30-х років 20 століття «охоронні» і «штурмові» загони нацистської партії (СС та СА) були в 1939 році об'єднані разом з Гестапо і кримінальною поліцією в Імперське головне управління безпеки (РХСА).

Незважаючи на заборону в статті 105 Конституції - створення Надзвичайних судів, Законом від 24 квітня 1934 р. був заснований «Народний трибунал з питань державної зради» [5, 70]. У своїх рішеннях трибунал не був зв'язаний законом і ухвалював рішення, керуючись принципами «національної правосвідомості» і «ідеології націонал-соціалізму». Винесені трибуналом вирoki оскарженню не підлягали. Ще з 1933 р. діяли спеціальні суди, які розглядають справи політичного характеру. У журналі «Німецька юстиція» від 1 лютого 1938 говорилося: «Суддя сам творить закони. Він більше не підпорядкований букві закону. Він підпорядкований лише одному- підпорядковується наказам фюрера. Незалежність судів - у минулому. Закон - знаряддя в руках фюрера. Він

користується ним в ім'я торжества націонал-соціалізму [2, 119]. 20 квітня 1942 р. рейхстаг затвердив Гітлера як верховного володаря судів. Діючі в першій половині війни військово-польові суди були замінені військовими трибуналами. В кінці війни трибуналами щодня виносилося до 10 тисяч вироків. На основі директиви Гітлера від 7 грудня 1941 р. фельдмаршалом Кейтелем був виданий знаменитий наказ «Морок і туман», що стосується політичних злочинів, і який полягав у безслідне зникнення обвинуваченого, відсутності відомостей про його долю і місцезнаходження. У 1944 році вийшов ще більш сувора директива Гітлера щодо «Терору і саботажу» у Західній Європі [2, 114]. До початку війни Німеччина підійшла з сильною армією, флотом, передовий промисловістю. На момент нападу на СРСР завдяки предпринятому нацистським урядом збільшеному діапазону віку загальної військової повинності чисельність збройних сил Німеччини склала 7,2 мільйона чоловік. Німеччина контролювала більшу частину Європи. Завдяки ресурсів союзників і окупованих земель в період з 1939 по 1941 рр. виробництво, наприклад, кольорових металів зросла на 35%, палива- на 50%, а кількість металообробних верстатів перевищило число наявних у Англії 2, а у СРСР в 3 рази.

Висновки. Гітлерівська диктатура в Германії є яскравим прикладом тоталітарного суспільства, заснованого на «законному» використанні первісного людського страху.

Економічна криза, що наступила після першої світової війни, зuboжіння основної маси населення стали тим середовищем, в якому почала розповсюджуватися ідеологія фашизму, що сприймалася як порятунки від всіх бід.

З перших днів приходу до влади Гітлер почав здійснювати свою програму, відповідно до якої Німеччина повинна була добитися нової величі. Її здійснення передбачалося провести в два етапи. На першому - ставилося завдання згуртувати німців в якусь «народну спільність», на другому - перетворити її на «спільність бойову». Для об'єднання німців в єдину спільність необхідно було очистити арійську расу від «чужої крові», подолати класові, конфесійні, ідеологічні суперечності, що досягалося шляхом усунення політичних партій, окрім НСРПГ, чужої ідеології, громадських організацій, окрім нацистських, вірних «фюрерові і рейху», а також шляхом «уніфікації державного апарату» і ін. Виконавши цю «внутрішню роботу», Німеччина, за планом Гітлера, могла приступити до роботи «зовнішнім», найважливішим завданням якої було завоювання життєвого простору, витіснення народів, що живуть там, головним чином народів Східної Європи, шляхом нещадної, кровопролитної війни. Вирішенням завдань першого етапу фашистська держава і НСРПН займалися

в основному до 1935 р. З того часу почалася тотальна підготовка до війни, а потім і сама війна.

Важливою стратегічною метою стало згортання парламентської демократії і цивільних свобод, розпуск основних партій і зрощення партапарату нацистів з державним апаратом

Поворот від буржуазної демократії до фашистської диктатури спричинив великі зміни в системі каральних і розвідувальних органів і загальне підвищення їх ролі в механізмі держави. До системи каральних і розвідувальних органів увійшли організації націонал-соціалістської партії: СА, СС і СД. Фашистський уряд оголосив про повну підтримку штурмових загонів, звів їх в ранг допоміжної поліції і заявив про єдність цілей держави і СА.

Поголовний терор, тотальне стеження, всеосяжна фашистська пропаганда перетворили Німеччину на жахливу казарму, а більшість німців — в слухняні істоти, над якими витав дух гітлеризму. Поліція, гестапо, відомство Геббельса всі робили для того, щоб цей дух став душею всього сущого в «третьому рейху».

В статье рассматриваются историко-правовые условия законодательного оформления ницыстского режима в Германии в 30-40 года XX столетия. Определяются основные и характерные признаки правового обеспечения власти нацистов в Германии. Анализируются характер правовой политики и использования ресурсов государства для контроля гражданского общества в условиях нацистского режима.

Ключевые слова: партийные системы, фашистская идеология, нацисткий режим, права человека, гражданское общество.

The article deals with the historical and legal conditions for the legalization of the Nazi regime in Germany in the 1930s-1940s. The main and characteristic features of the legal guarantee of Nazi power in Germany are determined. The nature of legal policy and the use of state resources for the control of civil society under the conditions of the Nazi regime are analyzed.

Key words: party systems, fascist ideology, Nazi regime, human rights, civil society.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бровко Л.Н. Германская социал-демократия в годы фашистской диктатуры(1933-1945) - М.: Наука, 1988. — 306с.
2. Мельников Д.Е, Черная Л.Б. Империя смерти. Аппарат насилия в нацистской Германии. 1933-1945 - М.: Политиздат, 1987. – 415 с.

3. Мельков Д. Е. Третий Рейх: практика политического терроризма.// МЭМО. – 1990. - № 1.
4. Проектор Д.М. Фашизм: путь агрессии и гибели [Текст] / Д. М. Проектор. – 2-е изд., доп. – М.: Наука, 1989. – 584 с.
5. Орлов А.С. Крушение «Третьего рейха». // ННИ. - 2005. - № 2.
6. Остапенко В.С. Тоталітарні держави Європи. Німеччина// Історія України. – 2006. – №2.
7. Шевченко О.О. Історія держави і права зарубіжних країн: хрестоматія / О. О. Шевченко ; відп. ред.: І. Д. Борис – К. : Вентурі, 1998 . – 255 с.

УДК: 340.5

Марченко М.Г., доцент кафедри цивільного, господарського та кримінального права Інституту права та суспільних відносин Університету «Україна»

СУБ'ЄКТИ ПРИВАТНОГО ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ТА РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ ОСНОВИ

У даній статті розглянуто історико-правовий аспект становлення виконавчої служби загалом. Розглянуто перелік рішень встановлених Комітетом з питань правової політики на підставі яких здійснюється примусове виконання рішень суду, щодо відмінностей повноважень державного та приватного виконавця. Виділено певні пропозиції щодо покращення діяльності Державної виконавчої служби України.

Внесено пропозицію щодо запровадження інституту приватних виконавців в Україні. Розглянуто дослідження провідних науковців та політиків у цій сфері.

Ключові слова: виконання судових рішень, державний виконавець, приватний виконавець, примусове виконання, судовий пристав.

В данной статье рассмотрены историко-правовой аспект становления исполнительной службы в целом. Рассмотрен перечень решений, установленных Комитетом по вопросам правовой политики на основании которых осуществляется принудительное исполнение решений суда, по различий полномочий государственного и частного исполнителя. Выделены предложения по улучшению деятельности Государственной исполнительной службы Украины.

Внесено предложение о введении института частных исполнители в Украине. Рассмотрены исследования ведущих ученых и политиков в этой сфере.

Ключевые слова: исполнение судебных решений, государственный исполнитель, частный исполнитель, принудительное исполнение, судебный пристав.

Marchenko M. Subjects of private enforcement proceedings in Ukraine and the development of legal basis

This article discusses the historical and legal aspects of the formation of the executive service as a whole. Consider making a list established by the Committee on Legal Policy under which the enforcement of judgments concerning differences between public and private powers of the Executive. Highlight some suggestions for improvement of the State Penitentiary Service of Ukraine. Summed up that the legal history of progressive international legal experience enable artists to revive private institution and take its rightful place in the law enforcement and protective of modern Ukraine.

Proposals to create professional bailiffs and the introduction of private enforcement in Ukraine. Highlighted the existence of private enforcement.

Keywords: enforcement of judgments, bailiff, private bailiff, forced implementation, bailiff.

Актуальність дослідження. Центральним критерієм дієвості будь-якої гілки державної влади, безумовно, є повне і своєчасне виконання її рішень. Статистичні дані про стан виконання в Україні судових рішень, на жаль, є невтішними. Більш ніж половина рішень, які набули законної сили, так і залишаються невиконаними. Причини такого явища найрізноманітніші – це й значне перевантаження державних виконавців, і низький рівень оплати праці, що зумовлює дефіцит кваліфікованих кадрів в органах Державної виконавчої служби, і недосконалість чинного законодавства тощо. Не розробленість та неузгодженість деяких питань у зазначеній сфері на теоретичному рівні обумовлюють актуальність цієї статті.

Стан дослідження. Виконавче провадження розглядалось досить уважно за різних часів. Суб'єкти приватного виконавчого провадження розглядалися частково чи опосередковано у працях В. Авер'янова, А. Авторгова, В. Афанасьєва, О. Бандурки, Ю. Битяка, І. Бородіна, І. Голосніченко, Ю. Білоусова, Ф. Бортняк, Р. Ігоніна, М. Гурвича, М. Юкова, М. Треушнікова, В. Шерстюка, В. Беяневича, Д. Притики, В. Сухонос, М. Титова, В. Щербини, С. Фурса, С. Щербак, В. Чернадчук, А. Авакяна, Г. Ткачової, В. Кузнецова, С. Фурса, С. Щербак та інших науковців. Проте дослідження історичного

процесу становлення сучасної Державної виконавчої служби України та суб'єктів приватного виконавчого провадження не було повністю розглянуто.

Метою даного дослідження є історико-правовий аналіз у сфері виконавчого провадження та дослідження сутності інституту приватного виконання рішень суду та інших органів і осіб в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виконавче провадження – важлива стадія на шляху відновлення порушених прав та свобод особи. Для здійснення цього процесу у державах діють спеціальні служби, на які покладено примусове виконання рішень судів. Кожна країна має своє виконавче провадження, по-різному сформовані інституції примусового виконання, вони мають визначені законом повноваження. Для кращого розуміння історико-правової природи діяльності Державної виконавчої служби України звернемося до джерел минувшини. Їхні формулювання прямо або опосередковано вказують на адміністративно-правові напрямки діяльності державних службовців, а також періодично будемо посилалися на правові пам'ятки історії підтверджують їхнє існування.

Формування системи органів примусового виконання рішень на території нашої країни нерозривно пов'язано з розвитком судової системи, в якій визначалися й особи, на яких покладалися обов'язки виконання судових рішень. У період княжої доби в договорі Великого Новгороду з Великим князем Ярославом Ярославовичем 1270 року такі особи названі приставами [1,7], та наділені відповідними владними повноваженнями щодо застосування заходів примусового виконання судових рішень.

Пристав залишався головною посадовою особою в системі органів примусового виконання рішень і в наступні історичні періоди, при зміні соціально-політичного устрою, реформуванні судової системи тощо. Упродовж існування князівства обов'язки з виконання рішень виконували княжі тіуни, вірники, мечники, отроки. У періоди підпорядкування українських земель Великому князівству Литовському, а згодом приєднання до Речі Посполитої на їх території діяли норми магдебурзького права, згідно з яким виконання рішень покладалося на судового пристава, який вибирався суддею з поміж вільних громадян та мав право брати забезпечення, заарештовувати, накладати заборони щодо будь-якої людини та її майна по праву, коли він уповноважений до того судовим рішенням [1, с. 247].

Після входження в 1654 році більшості українських земель до Московського царства, а згодом Російської держави, на їх територію поширюється дія «Судебника Івана III 1497 г.», за яким виконання рішень судів про водилось приставами, надольщиками, а інколи самими стягувачами, а згодом «Уложение 1649 г.» взагалі узаконило органом виконання пристава, який проводив виконавчі дії під керівництвом воєвод

[10, с. 94]. Починаючи з другої половини XVIII ст. виконання судових рішень покладалося на посильного суду, який за місцем виконання звертав стягнення на майно в присутності не менше трьох шляхтичів, яких запрошувала особа, на користь якої виконувалося рішення [7, с. 142–143].

У період абсолютизму в Російській Імперії Статутом цивільного судочинства 1864 року судовим приставам надано особливого статусу спеціальних службових осіб для виконання судових рішень, які були створені при касаційних департаментах правлячого сенату, судових палатах і окружних судах, а також при мирових суддях та їх з'їздах [1, с. 9]. Діяльність судового пристава характеризувалась самостійністю, коли суд чи органи прокуратури не могли ініціювати контроль за здійсненням виконавчого провадження.

У такому вигляді інститут судових приставів функціонував до 1917 року, коли після жовтневих подій у нових політичних умовах почалося реформування не тільки державного устрою, але й правової системи. Першим декретом про суд від 22 листопада (5 грудня) 1917 року радянська влада ліквідувала окружні суди, судові палати та правлячий сенат зі всіма департаментами, військові та морські суди, а також комерційні суди [3], тим самим скасувавши й інститут судових приставів. Натомість, функції з виконання судових рішень відійшли до волосних та сільських виконкомів, органів міліції та інших органів, організованих з ініціативи народу, а Декрет про суд № 2 нормативно закріпив положення про можливість виконання судових рішень різними органами до прийняття особливого декрету про виборні органи виконання [2], тобто наступив період розбалансованості системи інституту примусового виконання судових та інших рішень.

Водночас у період національно визвольних змагань 1917–1920 років, у часи Центральної ради, гетьманату Скоропадського, Директорії, до складу Генерального Суду входило і три судові виконавці, прямим обов'язком яких було виконання судових рішень. У період радянської влади Постановою Народного Секретаріату від 4 січня 1918 року «Про запровадження народного суду», а згодом Декретом РНК УРСР «Про суд» від 14 лютого 1919 р. затверджено Тимчасове положення про народні суди і революційні трибунали. У цей період запроваджено інститут судових виконавців, завдання яких було сприяння народним судам у діяльності з виконання судових рішень [10, с. 97]. Затверджене цим Декретом Тимчасове положення про народні суди і революційні трибунали УРСР визначило, що судові виконавці обираються радою народних суддів з осіб, які користувалися активним і пасивним виборчим правом, і саме вони визнавалися тим органом, який сприяв суду виконанню функцій по виконанню судових рішень [1, с. 32]. Згодом Положенням про місцеві органи юстиції, затверджене наказом

Нарком'юсту УРСР 9 червня 1920 року було визначено, що судові виконавці є органами з виконання судових рішень народних судів по передачі присудженого майна стягувачеві або продажу описаного майна та забезпечують позов, охорону майна, яке підлягає судовому спору, а також на них покладалося виконання доручення підлеглих Рад зі стягнення, що проводилися за постановами інших органів Радянської влади, перед якими зобов'язані були звітувати за свої дії [1, с. 36]. Все це вказує на те, що держава стала приділяти все більше уваги удосконаленню системи органів примусового виконання рішень, розширювала повноваження судових виконавців і тим самим формувала єдиний орган примусового виконання не тільки судових рішень, але й рішень інших органів.

Своєрідним кодексом судового виконавця став «Наказ судовим виконавцям» 1927 року, який конкретизував порядок дій судових виконавців, надав їм право складати протоколи відносно осіб, які чинили опір при здійсненні виконавчих дій тощо. Водночас судовому виконавцю заборонялося посягати на гідність боржника, зокрема, проводити особистий обшук боржника [6, ст. 20].

Таким чином, інститут судових виконавців залишався ключовим органом у механізмі примусового виконання судових та інших рішень, а судові виконавці перебували в штатах судів і у своїй діяльності безпосередньо підпорядковувалися судам.

Таким чином, процес становлення інституту державних виконавців є довготривалим, тому навіть не варто говорити про його важливість для нашого суспільства. Але при історико-правовому аналізі можна сказати, що правова система України цілком залежала від впливу законодавства Польщі, Литви, Росії Німеччини, під владою яких перебувала значна частина українських земель з кінця XIV до першої половини XVII століття. Найбільш прогресивними нормативно-правовим актами того періоду були Магдебурзьке право та Литовські статuti, які діяли й на території України.

Основним актом Магдебурзького права вважається Саксонське зерцало, укладене у XII-XIII століттях. У статті 56 цієї історичної пам'ятки визначені повноваження судового виконавця, що обирався суддею з числа вільних громадян. Він мав право брати забезпечення, заарештовувати, накладати заборони щодо будь-якої людини та її майна по прану, коли він уповноважений до того судовим рішенням, та отримував заробіток за рахунок боржників. [15, с. 247-248]. Удосконалений механізм примусового стягнення боргів, визначений у правовій пам'ятці Саксонське зерцало, діє й сьогодні та визнавався перспективним протягом восьми століть. Продовжуючи дослідження пам'яток правової історії, звернемо увагу на зміст I Литовського статуту 1529 року, де визначено, що рішення суду

виконувалися дитячими, які служили при воєводах чи старостах. Однак до їх послуг зверталися у випадках, коли було вчинено тяжкий злочин, або пан, я: сому належала особа, що вчинила злочин, не виконував власноруч рішення суду [8]. На основі тексту Статуту можемо наголосити, що посада дитячого існувала протягом тривалого часу, що може бути підтвердженням важливості та корисності для організації державного управління в ті часи.

Таким чином, на території України з кінця XIV до першої половини XVII століття існувало два напрями виконання судових рішень. Згідно з першим, судові виконавці були посадовими особами, входили до складу судових органів і безпосередньо виконували судові рішення (державні виконавці). Другий характеризується наявністю безпосередніх судових виконавців, але їх права делеговано земельним власникам, тобто панам, що зменшувало необхідну кількість безпосередніх державних службовців у сфері державної влади та вимагало сталої системи контролю за виконанням судових рішень (приватні виконавці).

Історичний статус приватного виконавця, розвинений та доповнений науковими поглядами, є підґрунтям удосконалення елементної частини правового регулювання виконавчого провадження на сучасний зразок, відповідно до демократичних засад державно-асоційованого примусового стягнення боргів [9].

Наступна історична пам'ятка, що висвітлює порядок виконання судових рішень на території України – кодекс законів Русі, прийнятий на Земському соборі 1649 року, – «Соборное Уложение 1649 р.». У цьому документі відображено розвинуту систему способів виконання судових рішень - продаж рухомого і нерухомого майна, правіж, видача головою до викупу, тобто видача невинуватого боржника кредитуру для відпрацювання боргу, відрахування із жалування стрільців. Виконання судових рішень здійснювалося, як і за Судебником 1497 р., тижневиками, а рішення щодо розшуку доручних записів або позивача, відповідача чи поручителя – приставами [12, с. 113-127]. Одночасно на території Запорізької Січі у другій половині XVI на початку XVII століття військовий осавул стежив за виконанням судових рішень кошового отамана і військової ради [16, с. 169]. Отже, ми бачимо частковий перехід повноважень щодо примусового виконання рішень судів до поліцейської та військової систем.

Наприкінці XX століття процес побудови демократичної, правової держави потребував проведення організаційно-правових, структурних та інших заходів для функціонування усіх державних інститутів відповідно до сучасних умов. Саме тому в системі Міністерства юстиції України створений орган примусового виконання рішень – державна виконавча служба з відповідними управлінськими та процесуальними повноваженнями

відповідно до законів України. Законом України «Про державну виконавчу службу» вирішено питання про створення відносно самостійної, в структурі органів виконавчої влади, служби примусового виконання рішень, визначено завдання, правовий статус та соціальний захист працівників державної виконавчої служби тощо.

Процес вдосконалення організаційних засад примусового виконання рішень триває і нині, результатом чого є створення Державної виконавчої служби України як центрального органу виконавчої влади, діяльність якої спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції України і яка забезпечує реалізацію державної політики у сфері організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб) відповідно до законів[13].

Зазвичай, функції з примусового виконання покладаються на посадових осіб, котрі працюють у органах судової влади. Вони є посадовими особами судової або виконавчої влади при органах юстиції. Для децентралізованої системи характерне делегування державою повноважень щодо виконавчого провадження недержавним організаціям та приватним особам. Такі системи функціонують, наприклад, в США, Канаді, Франції, Німеччині та деяких інших державах.

Україна ж «йдучи в ногу» з європейським розвитком поступово відмовляється від застарілого пострадянського законодавства. Закон України «Про виконавче провадження» від 21.04.1999 року, який через постійні зміни та поправки проявив себе, як неефективний, не є виключенням. Аналіз поточної ситуації з примусовим виконанням судових рішень Державною виконавчою службою України наводить на невтішні висновки. Так, на початок 2015 р. в органах Державної виконавчої служби України залишаються невиконаними майже три мільйони виконавчих документів [17]. Ефективність діяльності державної виконавчої служби, на яку держава поклала обов'язок примусового виконання рішень, нині викликає ряд нарікань, причиною яких є низька результативність роботи по виконанню рішень [9].

У світі існують різні погляди на систему як державного, так і приватного примусового виконання судових постанов. Так, Гарі Бекер та Джордж Стіглер у своїй роботі вважають за краще поширення саме приватної системи у ті сфери права, де в основному користуються державною системою. Їхнім головним аргументом є те, що у основі державної системи примусового виконання лежить помилкова (неправильна) система заохочень[4].

Для кращого сприйняття відмінностей повноважень державного та приватного виконавця доцільно розглянути перелік рішень встановлених Комітетом з питань правової політики на підставі яких здійснюється

примусове виконання рішень суду: виконавчих листів та наказів, що видаються судами у передбачених законом випадках на підставі судових рішень, рішень третейського суду, рішень міжнародного комерційного арбітражу, рішень іноземних судів та на інших підставах, визначених законом або міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України; ухвал, постанов судів у цивільних, господарських, адміністративних справах, справах про адміністративні правопорушення, кримінальних провадженнях у випадках, передбачених законом; виконавчих написів нотаріусів; посвідчень комісій по трудових спорах, що видаються на підставі відповідних рішень таких комісій; постанов державних виконавців про стягнення виконавчого збору, постанов державних виконавців чи приватних виконавців про стягнення витрат виконавчого провадження, про накладення штрафу; постанов органів (посадових осіб), уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених законом; рішень інших державних органів, Національного банку України, які законом визнані виконавчими документами; рішень Європейського суду з прав людини з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», а також рішень інших міжнародних юрисдикційних органів у випадках, передбачених міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України; рішень (постанов) суб'єктів державного фінансового моніторингу (їх уповноважених посадових осіб), якщо їх виконання за законом покладено на органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень та рішень інших органів [9].

Передбачено, що до повноважень приватних виконавців не буде віднесено виконання рішень, які містять значні соціальні ризики та стягнення на користь чи з держави в особі їхніх органів чи підприємств.

Підсумовуємо, що правова історія, прогресивний міжнародно-правовий досвід надають можливість інституту приватних виконавців відродитися та зайняти належне місце у системі правоохоронно-захисних органів сучасної України, а також ми вважаємо за доцільне виділити певні пропозиції щодо покращення діяльності Державної виконавчої служби України:

професіоналізація у виконавчій службі тягне максимальне виконання примусових судових рішень, що призводить до підвищення ефективності добровільного виконання подальших судових рішень;

- особа-стягувач вільно обирає або державну виконавчу службу, або приватного виконавця для повернення боргу і здійснення захисту своїх прав, свобод та інтересів;

- приватний виконавець здійснює свою діяльність на основі ліцензії.

Висновок. Отже, на основі вище викладеного можна сказати, що при історико-правовому аналізі становлення державних виконавців на теренах України мали значний вплив сусідні держави, а також в тексті історичних документів прослідковується наявність так званих судових виконавців, що не було представниками держави. На прикладі позитивного досвіду європейських країн, в яких діє система приватних судових виконавців можна сказати, що вони закріпили історичні напрацювання у сфері виконання судових рішень і в них успішно функціонують інститути державного і приватного виконання судових рішень.

Якщо звернутися до досвіду країн, де успішно функціонує інститут приватних судових виконавців, є чимало позитивних моментів, тому в Україні є всі передумови для утворення зазначеного інституту. Але його створювати потрібно поступово, не руйнуючи основ, що вже успішно функціонують на сьогодні, створити відповідну законодавчу базу їх діяльності, наділити аналогічними повноваженнями, що і у державних виконавців, створити квоту для практикуючих приватних виконавців. Тим самим ми створимо професійних судових виконавців, що позитивно будуть впливати на виконання судових рішень і сприятимуть зміцненню законності в Україні.

Список використаних джерел

1. Гончаренко В. Д. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : [навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і факультетів] : у 2-х т. / [В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький] ; за заг. ред. В. Д. Гончаренка. – Т. 1. – К. : Ін Юре, 1998. – 504 с.
2. Декрет о суде № 2 от 15 февраля 1918 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/o_sude1.htm
3. Декрет о суде от 22 ноября (5 декабря) 1917 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/o_sude1.htm
4. Ефективні інститути для приватного виконання Закону по Девіду Фрідману: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.daviddfriedman.com/Academic/Efficient_Inst_For_Priv_Enf/Private_Enforcement.html
5. Клименко О.С. Щодо окремих аспектів діяльності державної виконавчої служби у дорадянський та сучасні періоди: порівняльно-правовий аналіз / О.С. Клименко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. - №1. – с. 127-137.
6. Наказ судовим виконавцям 1927 р. / О. Кузьменко і А. Авторгов // Правовий статус державного виконавця у радянському праві. – Право України. – 2007. – № 9. – С. 17–20.

7. Пащук А. Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. 1648–1782. / А. Й. Пащук. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1967. – 179 с.
8. Приватний судовий виконавець. Естонський досвід / Юридична газета. – №11(23). – 15.06.2004. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.debts.com.ua/pablav_rus.php?page=1&id=8
9. Проект Закону про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів [Електронний ресурс] // Режим доступу – http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56267
10. Скомороха Л. Державна виконавча служба: Історія і сучасність / Л. В. Скомороха // Право України. – 2002. – № 8. – С. 94–98.
11. Статут Великого князівства Литовського 1529 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Litva/XVI/15201540/Statut1529/pred.phtml?id=2269>
12. Тихомиров М.И., Епифанов П.П. Соборное уложение 1649 г.: Учеб. пособ. – М., 1961.
13. Указ Президента України від 6 квітня 2011 року № 385/2011 «Про затвердження Положення про Державну виконавчу службу України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents>
14. Універсальна десяткова класифікація / Довідник по УДК/ // [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://ru.virmk.ru/doc/UDK/>
15. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн: Навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак. – К., 1998. – Т. 1.
16. Щербак С.В. Адміністративно-правове регулювання виконавчого провадження в Україні.: Дис. ... канд. юрид. наук. -К., 2002.
17. Який стан, таке й виконання [Електронний ресурс] // Закон і бізнес. 01.06-07.06.2013. – № 22 (1112). – Режим доступу – http://zib.com.ua/ua/print/16307vipravlyati_situaciyu_budemo_zminoyu_pidporiadkuvannya_derzh.html

УДК: 34.01

Орловська І.Г., кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії права та міжнародної інформації Інституту права та суспільних відносин Університету «Україна»

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ОБДАРОВАНОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню особливостей працевлаштування обдарованої молоді в Україні та наявності державного механізму сприяння зазначеному. Розглянуто соціально-економічні процеси, що впливають на конкурентоспроможність молодих фахівців на ринку праці. Стверджено наявність проблеми працевлаштування на світовому рівні. Звернута увага на необхідність державного систематизованого регулювання.

Ключові слова: державне регулювання, конкурентоспроможність, молодь, обдарована молодь, працевлаштування, ринок праці.

Постановка проблеми. Для кожного жителя планети, незалежно від того, яку національну державу він представляє, з якими глобальними структурами взаємодіє, основною проблемою є з'ясування закономірностей впливу глобалізації на розвиток сучасного світу загалом, та на національні держави зокрема. Означене призводить до формування нової геостратегічної реальності, утвердження нових ціннісних координат, якісної зміни принципів та структури світу, модернізації соціальної, політичної, економічної та державно-управлінської систем.

Ринкові перетворення в Україні супроводжуються багатьма відчутними соціально-економічними наслідками для суспільства, в тому числі й безробіттям населення. Безробіття молоді на сьогоднішній день є дуже актуальною проблемою. Щорічно на ринок праці виходить велика кількість випускників шкіл, професійно-технічних та вищих навчальних закладів. Ще вчорашнім студентам, як правило, дуже важко влаштуватися на роботу.

Молодь – це головна складова ринку робочої сили. Вона володіє необхідним потенціалом, реалізація якого найближчим часом може істотно поліпшити економічне, політичне, правове та соціальне становище суспільства і відродити національні надбання українського народу.

Сучасний стан економіки України та її недостатня стійкість до фінансово-економічних потрясінь зумовлені, зокрема, неналежною підготовкою фахівців та неефективністю державних програм працевлаштування. За таких умов, що склалися спостерігається низький рівень конкурентоспроможності національного ринку праці. Поглиблення зазначеної тенденції негативно впливатиме на розвиток людського потенціалу, погіршить соціальний стан і виявиться важким тягарем для економіки.

Стан дослідження. Питання зайнятості та працевлаштування працездатного населення перебувають у центрі уваги таких учених, як Д. Богиня, В. Васильченко, О. Грішнова, М. Долішний, Е. Лібанова, В. Петюх та

ін. Проблеми взаємодії ринку праці з іншими ланками соціально-економічної системи висвітлено в працях С. Бондур, А. Горшкова, І. Куліш, О. Оніщенко, О. Непочатенко та ін.

А також до вирішення питання безробіття молоді зверталася велика кількість зарубіжних та українських науковців, зокрема: Дж. М. Кейнс, А. Маршалл, А. Оукен, П.О. В.В. Адамчук, Б.М. Генкін, І.М. Чистяков, Нікіфоров, Д. Акімов, А.О. Вольська, О.А. Грішнова, М.І. Долішній, Л.М. Колишня, О. Пазюк, О. Пономарьова, Т.М. Соколова, В. Юрчишин, Г.В. Левчук.

Новизна даного дослідження полягає в тому, що неефективність державного регулювання працевлаштування обдарованої молоді в Україні сприяє зниженню інтелектуального потенціалу країни, трудової міграції та старіння трудових ресурсів. Усі зазначені фактори негативно впливають на державну молодіжну політику України загалом.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні значна частина молоді подає документи до вищих навчальних закладів та намагається продовжити своє навчання. Та відчувається недосконалість старої системи підготовки робочих кадрів і молодих спеціалістів, яка раніше не була орієнтована на вимоги європейського ринку праці та продовжує своє інерційне існування й нині. Щороку українські навчальні заклади випускають понад 500 тис. молодих спеціалістів, які не знаходять відповідного попиту на отриману спеціальність або не мають можливості задовольнити свої вимоги щодо рівня оплати праці [1].

Не можна не погодитися із О.М. Ярошенком, який вважає, що ситуація, яка склалася протягом останніх років із зайнятістю та працею молоді, без перебільшень є напруженою та має тенденцію до погіршення. Загострення соціально-економічних проблем, недосконалість правової нормативної баз, відсутність дієвих механізмів державної підтримки молоді в період її соціального становлення і розвитку значно ускладнили процеси відновлення інтелектуального потенціалу, трудових ресурсів держави, негативно позначилося на матеріальному становищі молоді сім'ї, здоров'ї, фізичному та духовному розвитку молодих громадян, призвели до зростання безробіття серед молоді, загострення криміногенної ситуації в суспільстві. Боротьба за виживання вітчизняних підприємств призводить до погіршення умов праці, в тому числі молоді. Тим часом можливості молодих людей обмежені через їх низьку конкурентоздатність порівняно із іншими категоріями населення [2, с.205].

Слушною є думка Ю.М. Щотової, яка наголошує на особливій соціальній незахищеності молоді. Через відсутність достатнього практичного досвіду, правових та професійних знань, а часом і моральної підготовленості до

конкуренції на ринку праці, реалізувати своє право на працю молодим громадянам сьогодні складно. Різниця між рівнем домагань молодою людиною високого рівня життя та можливостями його досягнути, між особистими сподіваннями та труднощами часто призводить до дезадаптації індивідуума, що зрештою може спричинити поведінку протиправного характеру, тобто до злочинності, алкоголізму наркоманії тощо [3, с.1].

З цього приводу О.С. Реус, зазначає, що ринок праці сам по собі не створює гарантій здійснення права на працю, а особливо для молоді, яка з об'єктивних причин не здатна на рівних конкурувати з досвідченими працівниками [4, с.1].

Фінансова криза, яка стала соціально-економічною кризою, та складна ситуація на сході України призвела до різкої трудової міграції обдарованої молоді закордон, зростання безробіття серед молодих спеціалістів та неефективність державних соціальних програм збільшила недовіру молодих людей до державних інституцій та уряду загалом.

У сучасних умовах постає необхідність підтримки обдарованості на етапі навчання у загальноосвітньому навчальному закладі для забезпечення максимального розвитку та вдосконалення здібностей учнів з метою отримання успішного результату. З цією ж метою діють державні програми, запроваджено іменні стипендії переможцям міжнародних олімпіад, всеукраїнських олімпіад, Всеукраїнського конкурсу наукових робіт учнів – членів Малої академії наук України, стипендії Кабінету Міністрів України переможцям олімпіад з української мови та літератури. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2007р. № 635-р було створено Інститут обдарованої дитини Національної академії педагогічних наук України [5].

Підтримка творчої обдарованості на законодавчому (державному) рівні є одним із пріоритетних напрямів державної політики в Україні. Відповідно до Указу Президента України «Про додаткові заходи щодо державної підтримки обдарованої молоді» [6] державна підтримка обдарованої молоді (молоді громадяни віком від 14 до 35 років, наділені виключними творчими здібностями і талантом, які досягають високих результатів у сфері науки, освіти, мистецтва і культури) – це сукупність заходів, що здійснюються органами державної влади та органами місцевого самоврядування у сфері молодіжної політики з метою створення умов, гарантій і стимулів для розкриття творчих здібностей молоді у сфері науки, освіти, культури і мистецтва. До заходів державної підтримки обдарованої учнівської молоді належать: надання цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти у вищих навчальних закладах незалежно від форми власності; надання одноразових грошових премій за перемогу в олімпіадах, конкурсах,

змаганнях; зарахування поза конкурсом до державних вищих навчальних закладів, професійнотехнічних закладів освіти.

Даний перелік відповідно до Законопроекту «Про основні засади державної підтримки обдарованих дітей та молоді на Україні» могли б доповнити наступні заходи підтримки: реалізація права на одержання ваучера на здобуття середньої або вищої освіти за рахунок коштів державного бюджету України; одержання учнівського квитка обдарованої дитини та користування ним; реалізація переважного право на безкоштовне навчання в спеціалізованих навчальних закладах для розвитку здібностей і обдарувань дітей та молоді, дитячих закладах культури, спортивних школах і секціях, позашкільних навчально-виховних закладах; реалізація переважного право на участь у науково-дослідній, дослідноконструкторській та інших видах наукової діяльності, конференціях, олімпіадах, виставках, конкурсах; реалізація переважного права на забезпечення стипендіями, гуртожитками, інтернатами; надання щомісячної допомоги для обдарованої дитини; реалізація переважного права на встановлення домашніх телефонів; першочергове безплатне особисте обслуговування в амбулаторно-поліклінічних закладах усіх типів та видів; безплатний проїзд всіма видами міського пасажирського транспорту (за винятком таксі), автомобільним транспортом загального користування (за винятком таксі) у сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських маршрутів в межах області за місцем проживання[7].

Державна підтримка обдарованих учнів матеріального характеру здійснюється у вигляді: премій Кабінету Міністрів України за особливі досягнення учнівської молоді у розбудові України (присуджується учнівській молоді, особливі досягнення якої сприяють розвитку суспільно-економічного життя України та утвердженню її міжнародного авторитету); грантів Президента України для обдарованої учнівської молоді – це фінансова підтримка державою обдарованої учнівської молоді, що надається з метою реалізації соціально значущих творчих проектів у соціальній та гуманітарній сферах. Грант може одержати громадянин України віком від 14 до 35 років [8].

Як бачимо, публічна влада намагається підтримати обдаровану молодь та зберегти потенціал нашої держави, проте проблему загострюють надзвичайно низькі заробітні плати, які пропонуються українцю на початку кар'єрного шляху. Низька купівельна спроможність, постійні процеси інфляції, відсутність перспектив та підтримки - усе це значно звужує можливості сучасної молоді.

Проблемною також є мотивація працевлаштування випускників ВНЗ. Адже аналіз трудової орієнтації випускників професійних навчальних закладів показав, що майже дві третини випускників за 2-3 місяці до закінчення навчання не знають свого майбутнього місця роботи. Тобто, навчальні заклади готують певним чином неконкурентоспроможну на ринку праці робочу силу, тобто майбутніх безробітних, витрачаючи на це значні кошти внаслідок несформованості механізму реалізації мотивів.

Виявлення та розвиток обдарованих дітей і молоді займає чільне місце в освітній політиці розвинутих країн світу, оскільки талант не лише величезне суспільне багатство, але й основа науково-технічного і економічного прогресу.

У розвинутих європейських країнах давно зрозуміли, що успіх нації все більше залежить від обдарованих студентів та випускників ВНЗ, незважаючи на їх походження чи соціальну належність. Часи «продажу» місць до престижних вищих шкіл (Оксфорд, Кембридж тощо) дітям багатіїв проходять, адже зазначені діти не завжди є розумними та здібними. Тому європейське співтовариство не тільки займається пошуком обдарованої молоді, але й створює відповідні державні програми, що сприяють їх самореалізації.

Так, наприклад, у 2000 році було прийнято «План економічного і соціально оновлення Європи до 2010 року» так звану Лісабонську стратегію, якою передбачається перетворити економіку Європейського Союзу на найефективнішу у світі структуру. За підрахунками експертів одним з важелів успіху у цьому напрямі є підготовка у найкоротший термін додатково 700 тисяч молодих науковців. Як показує практика багатьох держав, за такою схемою діють більшість європейських освітніх проєктів, на які країни-члени Європейського Союзу не шкодують мільйонних коштів для стимулювання молоді до науково-дослідницької роботи. Державна підтримка обдарованої молоді активно здійснюється також і в країнах ближнього зарубіжжя – Росії, Білорусі, Казахстані[9, с. 24].

А тому слід зазначити, що Україна, як і більшість світових держав, у сфері державного управління проводять пошук оптимального варіанта розроблення загальнодержавних молодіжних програм, яка б забезпечила функціонування ефективного механізму державної молодіжної політики для обдарованої молоді. Останнім часом спостерігається тенденція щодо конкретизації основних напрямів програми, показників її ефективності та збільшення заходів із залучення молоді до процесу реалізації державної молодіжної політики.

Висновок. Отже, сьогодні система освіти в цілому орієнтується на соціальне замовлення, що зумовлюється престижем професії, модою та

іншими суб'єктивними чинниками. А тому не можливо налагодити соціальний діалог між державою, роботодавцем і найманим працівником, забезпечити отримання випускником відповідних професійних компетентностей, що поліпшить процес працевлаштування молоді на ринку праці.

Державна політика щодо боротьби з молодіжним безробіттям загалом є недостатньо ефективною, що підтверджується відсутністю зв'язку між ВНЗ та ринком праці, браком стимулювання роботодавців, які створюють робочі місця для молоді.

Для розв'язати проблеми зайнятості обдарованої молоді в Україні можна тільки шляхом цілеспрямованих систематизованих і скоординованих дій з боку державних органів влади. При цьому держава повинна піклуватись розвитком соціальної стабільності і захищеності молоді (по мірі зміни ситуації на ринку праці – корегування політики в області працевлаштування, перегляд і доопрацювання законодавчої бази, своєчасне фінансування державних програм зайнятості, розробка системи заохочень і пільг регіонам з низьким рівнем безробіття серед молоді).

Статья посвящена исследованию особенностей трудоустройства одаренной молодежи в Украине и наличии государственного механизма содействия указанному. Рассмотрены социально-экономические процессы, влияющие на конкурентоспособность молодых специалистов на рынке труда. Утверждено наличие проблемы трудоустройства на мировом уровне. Обращено внимание на необходимость государственного систематизированного регулирования.

Ключевые слова: государственное регулирование, конкурентоспособность, молодежь, одаренная молодежь, трудоустройство, рынок труда.

The article studies the characteristics of gifted youth employment in Ukraine and the availability of public assistance mechanism specified. The socio-economic processes that affect the competitiveness of young professionals in the job market. Approved a problem of employment worldwide. Draw attention to the need for systematic state regulation.

Keywords: government regulation, competitiveness, young, talented youth, employment, labor market.

Список використаних джерел

1. Державна служба зайнятості України – офіційний веб-сайт: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list/category?cat_id=3054.

2. Ярошенко О.М. Проблеми та перспективи правового регулювання зайнятості та праці молоді // О.М. Ярошенко // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – №4. – с. 205-213.
3. Щотова Ю.М. Правове регулювання працевлаштування молоді в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / Ю.М. Щотова. – Х. – 2006. – 19 с.
4. Реус О.С. Правове регулювання трудової діяльності неповнолітніх в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / О.С. Реус. – Х. – 2003. – 19 с.
5. Антонова О.Є. Обдарованість: досвід історичного і порівняльного аналізу: монографія / О.Є. Антонова. – Житомир: ЖДУ, 2005. – 456 с.
6. Указ Президента України від 24.04.2000 № 612/2000 «Про додаткові заходи щодо державної підтримки обдарованої молоді» // Офіційний вісник України. - 12.05.2000. - № 17. - стор. 44. - стаття 701.
7. Законопроект від 1 січня 2005 року «Про основні засади державної підтримки обдарованих дітей та молоді України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua/>
8. Указ Президента України від 2 серпня 2000 року N 945/2000 «Про гранти Президента України для обдарованої молоді». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/2427>
9. Обдарована молодь України: оцінка сучасного стану та поширення перспективного досвіду роботи з обдарованою молоддю в регіонах України [Електронний ресурс] / Терепищій С.О., Антонова О.Є., Науменко Р.А. та ін. – Київ: ВМГО «Союз обдарованої молоді», 2008. – 156 с. – Режим доступу: http://som.org.ua/files/f_2353_som_obdarovana_molod.pdf

УДК 342.723

Пригоцький В.А., кандидат
юридичних наук, доцент кафедри
правознавства Вінницького
інституту Університету «Україна»

ЩОДО ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ В УМОВАХ ЗМІНИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ ДЕРЖАВИ

У цій статті розглядається питання суперечливості приписів конституційних норм щодо правового статусу захисника у кримінальному процесі.

Ключові слова: адвокат, фахівець у галузі права, кримінальний процес, вільний вибір захисника, рішення Конституційного суду.

Постановка проблеми. Конституційні засади правового регулювання адвокатури у межах конституційної реформи (щодо правосуддя) зазнали суттєвих змін, особливо щодо підсилення її інституційної складової. Зміни внесені до норм ст. 59 Конституції, а також набула чинності нова ст. 131-2, які присвячені визначенню правничої допомоги та організації і діяльності адвокатури. У результаті таких змін між указаними нормами Конституції виникла юридична колізія щодо осіб, які мають право надавати правничу допомогу. Окрім цього, конституційна реформа в указаній частині значно звужує права осіб на доступ до правничої допомоги.

Стан дослідження. Дотепер юридична допомога як правова категорія не одержала загальнотеоретичного дослідження у аспектах, які її суб'єктам надають підвищену упевненість у ній. Насамперед, недостатньо досліджені поняття юридичної допомоги, природа даного соціально-правового феномена, його зв'язки з іншими правовими явищами.

Питанням дослідження окремих видів правової допомоги присвячені праці С.С. Алексєєва, А.Н. Аверьянова, А.Н. Бакулева, А.М. Ерделевського, М.П. Кучерявенка, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун, О.І. Харитонova, Д.М. Чечота та ін. Проте, не зважаючи на низку наукових досліджень, дане питання залишається досить актуальним та потребує досліджень в окремих його аспектах.

Метою цієї статті є дослідження питання загальнотеоретичної уяви та практичного застосування права на правничу допомогу як соціально-правового явища. Одним із напрямів дослідження є огляд основних адміністративно-правових засад діяльності держави при формуванні та формулюванні приписів основного закону та національного законодавства у перехідний період.

Актуальність піднятої теми полягає у необхідності усунення невідповідностей та колізій Конституції України [1] та Рішень Конституційного суду (далі —КСУ) щодо її тлумачення, які є частинами законодавства України. Обумовлюється актуальність здійсненою сьогодні переоцінкою державою і суспільством своїх ціннісних орієнтирів; і у зв'язку із цим — значними та суттєвими змінами у законодавстві.

Виклад основного матеріалу. У 2012 році набув чинності новий Закон про «Адвокатуру та адвокатську діяльність» [4], який замінив Закон «Про

адвокатуру» 1993 року [7]; перед цим, у 2011, набув чинності Закон «Про безоплатну правову допомогу» [5]. У сукупності із статтями 59 та 131-2 Конституції та відповідними рішеннями КСУ, зокрема рішеннями від 06.11.00 № 13-рп/2000 у справі про право вільного вибору захисника [8] та від 30.09.09 № 23/2009 у справі про право на правову допомогу тощо [9] у державі сформувалась (у т.ч. шляхом часткової трансформації) система правової допомоги у кримінальному та адміністративному судочинстві.

На обґрунтування тези про важливість правової допомоги відволікатись не будемо, оскільки приписи названих норм Конституції її найкраще пояснюють.

З вересня минулого, 2016 року набула чинності конституційна реформа. Вона запроваджена Законом «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.16 [10] (почав діяти 29.09.16). Цим Законом майже повністю викладений у новій редакції розділ VIII «Правосуддя» Конституції (статті 124-131²), а також внесено зміни до її ст. 59, яка указує на право кожного на правову (у статті — «правничу») допомогу.

Головна мета зазначеної новації полягає у професіоналізації правової допомоги. Про це свідчить введення до ч. 1 ст. 59 Конституції слова «професійну», тобто встановлюється право кожного не просто на правову допомогу, а саме на професійну правову допомогу.

Ці зміни запроваджено на виконання Указу Президента від 12.01.15 № 5, яким затверджено Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020», яка у свою чергу передбачає судову реформу (серед передбачених 62 реформ). Судова реформа визначена як першочергова поряд із реформою системи національної безпеки та оборони, антикорупційною реформою тощо.

Серед іншого, у частині правового статусу адвоката зміни до Конституції (ч. 4 нової ст. 131-2) з метою істотного підвищення якості представництва особи у суді, а також встановлення конституційного підґрунтя для створення єдиної правничої професії передбачено, що «виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення».

Такий припис не перешкоджає представництву інтересів держави у суді не адвокатом, а — прокурором, у передбаченому законом порядку та відповідно до нової статті 131-1 Конституції. Крім того обвинувачена особа може захищати себе від обвинувачення і самостійно. Така можливість як і раніше передбачена у ч. 4 ст. 29 Конституції: «Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника». Також реформа надає можливість законом визначити винятки

стосовно представництва у суді іншими особами, не адвокатами, у різних спорах — щодо трудових права, щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, щодо малозначних спорів. Аналогічне стосується і представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена.

Конституційні зміни у сукупності із зміненою ст. 59 про право кожного на професійну правничу допомогу створює один із елементів принципових засад правового суспільства. А указівкою на «професійну правничу допомогу» (ст. 59) держава гарантує, що допомога буде надана особою, яка матиме необхідний її рівень та у випадку із адвокатом буде пов'язана правилами професійної етики, вимогами доступу до професії та нестиме відповідальність за неналежне виконання своїх професійних обов'язків. Така юридична конструкція не заперечує права на правову допомогу, у т. ч. і безоплатну, яку можуть надавати і інші фахівці, представники юридичної професії.

Таким чином, конституційна реформа розширює можливості особи на отримання професійної правничої допомоги, що сприятиме реалізації принципу верховенства права.

Закон про зміни до Конституції конкретизує запровадження у життя норми про представництво у судах виключно тільки адвокатами; зокрема, представництво адвокатами здійснюється:

- у Верховному суді та судах касаційної інстанції — з 01.01.17,
- у судах апеляційної інстанції — з 01.01.18,
- у судах першої інстанції — з 01.01.18.

Конституційна реформа одним із пріоритетних напрямів передбачає, окрім удосконалення законодавства про адвокатуру його приведення у відповідність до міжнародних стандартів, визначених у міжнародних нормативних актах з питань регулювання адвокатської діяльності; зокрема:

- Резолюції 78 (8) Комітету міністрів Ради Європи про юридичну допомогу і консультації від 02.03.78;
- Рекомендації R (81) 7 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14.05.81;
- Рекомендації R (84) 5 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам стосовно принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення судової системи від 28.02.84;
- Загальному кодексі правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, прийнятому у жовтні 1988 р.;
- Рекомендаціях NR (2000) 21 Комітету міністрів державам-учасницям Ради Європи про свободу здійснення професійних адвокатських обов'язків від 25.10.00;

- «Основних положеннях про роль адвокатів», прийнятих у 1990 році VIII Конгресом ООН щодо запобігання злочинам;
- «Стандартах незалежності юридичної професії», прийнятих у вересні 1990 р. Міжнародною асоціацією юристів.

Водночас із набуттям адвокатами указанного статусу (виключних прав щодо представництва), відповідно до зазначеного вище Рішення КСУ від 16.11.00 № 13-рп/2000 у справі «про право вільного вибору захисника» до участі у кримінальному та адмінпроцесі фактично допущено також і «фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи». Зокрема, указано на право особи вибирати собі для захисту своїх прав від обвинувачення (у т.ч. адміністративного) захисником особу, яка є указаним фахівцем з права — не адвокат. Тобто, така можливість суперечить новій ст. 131-2 Конституції.

На таке ж тлумачення щодо захисту прав осіб фахівцями з права було наголошено і у Рішенні КСУ від 30.09.09 № 23/2009 щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції у справі «про право на правову допомогу» (свідкам) [9].

Основним, принциповим рішенням щодо права допуску до участі у кримінальному та адмінпроцесі є рішення КСУ від 16.11.00, як один із елементів законодавства у частині регулюванні прав осіб. При ухваленні цього рішення КСУ посилався як підставу неоднозначності застосування ст. 59 Конституції ч т.ч. і на п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду від 07.07.95 № 10 «Про застосування законодавства, яке забезпечує підозрюваному, обвинуваченому, підсудному право на захист» відповідно якого, «як захисники підозрюваних, обвинувачених і підсудних допускаються лише особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю. Не можуть допускатися до участі у справі як захисники особи, які мають інші документи (ліцензії) на здійснення юридичної практики чи підприємницької діяльності тощо» [11].

При цьому ст. 59 Конституції, у частині яку у 2000 році тлумачив КСУ і після її реформування залишилась незмінною. Тобто, фактично у правовому полі держави у частині права на правничу допомогу існує юридична колізія, тобто суперечність (зіткнення) між нормами права, які регулюють одні і ті ж правові відносини, зокрема відносини щодо допуску до захисту осіб інших фахівців-правовиків — не адвокатів.

Існують різні точки зору на юридичну обґрунтованість цього рішення КСУ, як на його підтримку, так і проти. Зокрема, значна кількість фахівців звертають увагу на те, що правовий статус адвоката сам по собі уже дає певну гарантію наявності у особи достатньо ґрунтовних правових знань, чого не може гарантувати правовий статус фахівця з права чи представника. Ці

фахівці указують, що розглядуване Рішення КСУ багато у чому не відповідає названим вище міжнародним НПА та визначеними ними принциповими засадами юридичної діяльності. Зокрема, розтлумачивши зміст ст. 59 Конституції і указавши на право фахівця у галузі права бути захисником і визнавши неконституційним положення чинної на той момент ч. 1 ст. 44 КПКУ-60, КСУ знехтував переважною більшістю зазначених вище міжнародних принципів, якими керуються адвокати. Після такого рішення КСУ фактично • перестала бути необхідною перевірка професійних знань захисників, • фактично, втрачають свою силу правила адвокатської етики, • не можливе дисциплінарне провадження щодо фахівців з права, які належним чином не виконують свої обов'язки. Адже фахівці права — не адвокати.

Прихильники іншої, протилежної, позиції підтримують це рішення КСУ [12;13;14]. Вони вважають, що право бути захисником тільки адвокатами є звуження прав осіб, як на час ухвалення рішенням КСУ, так і на сьогодні; конституційна реформа якраз і звужує права осіб, що заборонено ст. 22 Конституції. Щодо рішення КСУ від 16.11.00 вони стверджують що:

- по-перше, виходячи з проголошених Конституцією прав людини та громадянина, особа (у т. ч. особа, яка притягується до кримінальної відповідальності) має право самостійно вирішити питання про те, хто буде захищати її інтереси в суді чи іншій інстанції – адвокат або інший фахівець у галузі права;

- по-друге, кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури стали сьогодні не кваліфікаційним бар'єром, який визначає не рівень знань адвокатів, а майновим бар'єром, де знання вже не мають вагомого першочергового значення;

- по-третє, участь у кримінальному процесі поряд з адвокатами інших захисників дасть змогу усунути монопольне становище адвокатури у питаннях надання правової допомоги населенню.

Також доказом на користь цієї, другої позиції, на думку її прихильників, є і відсутність ліцензування юридичної практики в Україні.

Прихильники обох позицій базуються на положенні ст. 59 Конституції про те, що для забезпечення права на захист від обвинувачення діє адвокатура, яке КСУ тлумачить, посилаючись на Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.66, п. 2 якого встановлює, що держава має гарантувати ефективний засіб правового захисту і таке право має встановлюватися судовим або іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави.

Спілка адвокатів України у своїй заяві з приводу розглядуваного рішення КСУ зазначає, що згідно зі ст. 59 Конституції саме таким органом і

проголошується адвокатура. Крім того, Резолюція Комітету міністрів Ради Європи І (2000) 21 від 25.10.00 наполягає на дотриманні наведених вище загальних принципів участі захисників у кримінальних справах. КСУ же у своєму Рішенні зазначив, що «Конвенція про захист прав людини і основних свобод, ратифікована ВРУ 17.07.1997 року, передбачає право кожного обвинуваченого захищати себе особисто або використовувати правову допомогу захисника, вибраного ним на власний розсуд». Проте в цьому випадку йдеться про право обвинуваченого самому вибирати захисника, а не про право кожного бути захисником. І ці положення потрібно чітко розмежовувати.

Також потрібно погодитись із думкою, що «Надання права на захист «фахівцям у галузі права» не узгоджується з Резолюцією Комітету Міністрів Ради Європи від 02.03.78 № (78)8 «Про юридичну допомогу і консультації» та пунктом 20 «Основних положень про роль адвокатів», де зазначається, що «адвокати повинні користуватися цивільно-правовим і кримінальним імунітетом щодо відповідних заяв, зроблених сумлінно у вигляді письмових подань до суду або усних виступів у суді, або під час виконання ними своїх професійних обов'язків у суді, трибуналі чи іншому юридичному або адміністративному органі». В Україні такий імунітет передбачений для адвокатів згідно із Законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність та адвокатську діяльність». Однак він не поширюється на решту осіб, які можуть здійснювати захист відповідно до Рішення Конституційного Суду України» [15].

КСУ робить свій висновок спираючись на «Основні принципи, що стосуються ролі юристів» (абз. 7 ч. 5 описової частини Рішення-00): «кожна людина має право звернутися за захистом своїх прав до будь-якого юриста за допомогою для захисту і відстоювання своїх прав та захисту їх на всіх стадіях кримінального судочинства» (принцип 1) «жодний суд чи адміністративний орган, у якому визнається право на адвоката, не відмовляється визнавати права юриста відстоювати в суді інтереси свого клієнта, за винятком тих випадків, коли юристу було відмовлено у праві виконувати свої професійні обов'язки відповідно до національного права і практики та цих Принципів» (принцип 19). Таким чином, наведені міжнародно-правові акти передбачають право кожного захищати себе особисто або через вільно вибраного ним на власний розсуд захисника з-поміж юристів, які можуть надати ефективний правовий захист».

Це основний аргумент КСУ, тому потрібно відмітити, що поняття професії юриста в Україні і юриста у Західних країнах — різняться. В Україні статус юриста і адвоката мають значні відмінності при участі їх у судових провадженнях. На Заході юрист і адвокат — це фактично одна і та ж особа.

Зокрема, і термін «lawyer» [lɔːjə(r)], залежно від контексту перекладають і як «юрист», і як «адвокат»; енциклопедія «Британіка» містить тлумачення термін «lawyer», як особи, яка має відповідну підготовку і ліцензію для участі у судочинстві як представник іншої особи, і як дорадча з правових питань особа. Результуючий документ, прийнятий VIII Конгресом ООН щодо запобігання злочинам (Нью-Йорк, серпень 1990 р.) «UN's Basic Principles on the Role of Lawyers» перекладається як «Основні положення про роль адвокатів»

При цьому Резолюція Комітету міністрів Ради Європи від 02.03.78 № (78) 8 «Про юридичну допомогу і консультації» [16] зазначає про те, що юридична допомога завжди має здійснюватися особою, яка має право практикувати як адвокат («professionally qualified to practise law» — «має професійну кваліфікацію для юридичної практики»); випадками участі адвоката є судовий процес загалом чи необхідність участі адвоката необхідна у зв'язку з конкретними обставинами справи.

На думку експертів Євросоюзу, зазначене рішення КСУ суперечить принципам правової держави; КСУ неправильно застосував міжнародні документи, що і призвело до прийняття помилкового рішення.

Слушною є думка про те, що КСУ повинен був-би указати що захист у суді може здійснюватись особисто або через вибраного захисника-адвоката. Таке формулювання було б найбільш адекватним щодо застосування законних гарантій, які надаються адвокатам. В Україні такі гарантії передбачені для адвокатів згідно Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Однак вони не поширюється на інших осіб, які можуть здійснювати захист відповідно до рішення КСУ.

Окрім указанного, це Рішення КСУ дає юридичну можливість слідчим і судовим органам залучати як захисників осіб, не пов'язаних нормами адвокатської етики, без належних гарантій конфіденційності та професіоналізму. Водночас уможлиблюється тиск з боку слідства на таких осіб, оскільки слідчий, прокурор чи суд у будь-який момент може відсторонити такого захисника від участі у справі, мотивуючи тим, що він «як виявилось, не є фахівцем у галузі права». За такого становища визначати, чи є юрист «фахівцем у галузі права», будуть саме вони. Жодної процедури спростування рішення щодо невизнання особи «фахівцем у галузі права» не передбачено. На практиці це може спричинити істотні порушення права підозрюваного або обвинуваченого на захист і правову допомогу.

Юридична конструкція «інші фахівці у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги» є прикладом бланкетної диспозиції, тобто такої, яка містить у собі посилання на норму того чи іншого нормативного акта, не конкретизуючи його.

Верховний суд дав свої роз'яснення з приводу застосування норм КПК України відповідно до Рішення КСУ у справі про право вільного вибору захисника. Згідно з пунктом 5 Постанови Пленуму Верховного суду від 24.10.03 № 8 «Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві», вирішуючи питання про наявність у фахівців у галузі права повноважень на здійснення захисту в кримінальній справі, слід з'ясовувати, яким саме законом їм надано право брати участь у кримінальному судочинстві як захисникам. Будь-яких законів, що врегульовували б питання участі інших фахівців у галузі права у судочинстві, ухвалено не було. Тому Верховний суд визнав правильною практику тих судів, які за відсутності спеціального закону не допускають таких фахівців до здійснення захисту у кримінальних справах.

У новому КПКУ 2012 року у ст. 45 чітко передбачено, що захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію).

Насамкінець відмітимо, що Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у своїй діяльності розглядає юридичну допомогу як гарантію доступу до правосуддя, а право на вільний вибір юриста в якості захисника або представника належить до головних принципів надання юридичної допомоги. У цьому контексті показовим є Рішення ЄСПЛ у справі «Загородній проти України» [6], у якому ЄСПЛ констатував порушення Україною прав заявника.

Суд у п. 53 цього рішення висловився про те, що «право заявника на вільний вибір свого захисника було обмежене, оскільки захисник за його вибором був юристом, але не мав свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю. На думку Суду, таке обмеження права на вільний вибір захисника само по собі не порушує питання за підпунктом «с» пункту 3 статті 6 Конвенції, оскільки певна юридична кваліфікація може вимагатись для забезпечення ефективного захисту особи».

На підставі такого твердження ЄСПЛ вирішив про те, що мало місце порушення п. 3 ст. 6 Конвенції [17], а саме можливості використовувати для власного захисту юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд. Тобто, фактично підтримав заявника, який посилався на розглядуване нами рішення КСУ.

Таким чином є очевидним, що Конституція містить декілька суперечливих положень щодо правничої допомоги та осіб, які можуть її надавати. Це, зокрема її статті 59 та 131-2. Така суперечливість створює

колізію правових норм, що є негативним узагалі, а у Конституції негативним у подвійному розмірі. У теорії права — це матеріальна недосконалість закону [18, с. 165].

До унесення змін до Конституції цієї колізії не існувало. Двозначність у застосуванні Рішення КСУ від 16.11.00 існувала, але колізії не було. Можливо це указує на професійність законодавця, а можливо і на помилку при ухваленні реформи щодо правосуддя.

Крім того, положення ст. 131-2 у поточній редакції конституційної реформи щодо правосуддя у частині імперативності права судового представництва тільки адвокатами в усіх галузях суттєво звужує права осіб на правову допомогу, що самотійно є порушенням ст. 22 Конституції.

Зрозуміло, що усунути колізію конституційних норм потрібно обов'язково, хоча це зробити значно складніше ніж колізію у законодавчому полі держави. Повністю подолати указану колізію можна тільки унесенням змін у Конституцію, наприклад викладенням її ст. 59 у новій редакції, а не унесенням змін до неї, як це робить конституційна реформа (щодо правосуддя).

На сьогодні судова практика йде шляхом визнання можливості бути захисником у кримінальних справах чи представником у адміністративних виключно за адвокатами. Це дає певний час для можливості Верховній раді усунути указану колізію із Конституції.

В этой статье рассматривается вопрос противоречивости предписаний конституционных норм относительно правового статуса защитника в криминальном процессе.

Ключевые слова: адвокат, специалист в области права, криминальный процесс, свободный выбор защитника, решение Конституционного суда.

In this article, the issue of the contradictory nature of the provisions of constitutional norms regarding the legal status of the defender in the criminal process.

Key words: lawyer, specialist in law, criminal process, free choice of counsel, the decision of the Constitutional Court.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. — К.: Велес, 2006. — 48 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI // Голос України. — 2012. — № 90-91.

3. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про затвердження Кримінально-процесуального кодексу Української РСР» // Відомості Верховної Ради УРСР від 12.01.1961 — 1961 р., № 2, Стаття 15.
4. Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» // Офіційний вісник України. – 2012. – № 62. – Ст. 2509.
5. Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI «Про безоплатну правову допомогу» // Офіційний вісник України. – 2011. – № 51. – Ст. 2009.
6. Рішення Європейського суду з прав людини від 24.02.12 у справі «Загородній проти України» (Заява № 27004/06) // Офіційний вісник України. – 2012. – № 35. – Ст. 1330.
7. Закон України від 19 грудня 1992 р. № 2887-XII «Про адвокатуру» // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 9. – Ст. 62.
8. Рішення Конституційного суду від 16.11.00 Справа про право вільного вибору захисника. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 47. – Ст. 2045.
9. Рішення Конституційного суду від 30.09.09 Справа про правову допомогу. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 79. – Ст. 2964.
10. Закон України від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» // Офіційний вісник України. – 2016. – № 51. – Ст. 1799.
11. Постанова Пленуму Верховного суду України від 07.07.95 № 10 «Про застосування законодавства, яке забезпечує підозрюваному, обвинуваченому, підсудному право на захист» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-95/print1484403306996096>.
12. Є. Власов Адвокат vs фахівець у галузі права за КУпАП [Електронний ресурс] // Юридичний Вісник України. - № 42. - 20-26 жовтня 2012 року. – Режим доступу: http://www.legalconsulting.kiev.ua/news_70_2.htm.
13. Н.Мещерякова: Хто може бути захисником у кримінальному процесі? [Електронний ресурс] // Юридичний Вісник України. - № 32. - 13-19 серпня 2005 року. – Режим доступу: <https://www.zakon-i-normativ.info/index.php/component/lica/?href=0&view=text&base=1&id=254468&menu=371234>.
14. В.Беляневич: «Адвокатська монополія – потреба часу [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://radako.com.ua/news/vadim-belyanovich-advokatska-monopoliya-potreba-chasu>
15. Н.Мещерякова. Хто може бути захисником у кримінальному процесі? Юридичний Вісник України № 32, 13-19 серпня 2005 року.

16. О юридической помощи и консультациях. Резолюция (78) 8 Комитета министров Совета Европы // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/aws/show/994_132/print1483973248712430.
17. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.50 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13, №32. – Стор. 270.
18. Алексеев С.С. Проблемы теории права / С.С. Алексеев. В двух томах. Т. II – Свердловск.: Типография изд-ва “Уральский рабочий”, 1973. – 401 с.; vПравоведение. 1965. № 4. С. 17.

УДК 34.01

Слюсар К.С., кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії права та міжнародної інформації Інституту права та суспільних відносин Університету «Україна»

ПИТАННЯ ПОКОЛІНЬ ПРАВ ЛЮДИНИ У СВІТЛІ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ ДО ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ

У даній статті ми досліджували процес становлення та розвитку поколінь прав людини у світлі системного підходу до їх класифікації. Загальні принципи права в зазначеній системі, обумовлені особливостями їх історичного формування та поділу на певні групи «покоління» прав людини. Розглянули історичний розвиток прав людини та дослідили процес їх оформлення в якості юридичного інституту і виділили певні періоди формування та закріплення прав людини у нормативних документах.

Ключові слова: права людини, покоління прав людини, декларація, принципи права, позитивні права, колективні права, негативні права, права солідарності.

Актуальність теми дослідження. Концепція “трьох поколінь” прав людини набула розповсюдження у 70-х роках ХХ століття. Даний підхід використовує часовий критерій для визначення цінностей, що були актуальними для людства в той чи інший період та формування можливостей для їх реалізації. У сучасному світі дуже актуальним стоїть питання щодо створення нових “поколінь” прав людини (четвертого та п’ятого), які б увібрали в себе усі права людей та націй які досі не були враховані у попередніх “поколіннях” прав людини.

Стан дослідження. Проблеми прав людини досліджували багато вітчизняних учених-юристів. Так, наприклад, історичні аспекти становлення

та розвитку прав людини вивчали В. Васецький, В. Горбаль, Н. Заїнчковський,

С. Мороз, С. Рабінович, О. Ярмиш; класифікували та досліджували різні групи прав людини С. Верланов, М. Гуренко, М. Давидова, С. Добрянський, В. Копейчиков, А. Колодій, Є. Краснов, І. Магновський, Ж. Пустовіт, П. Рабінович, Ю. Разметаєва; забезпечення прав людини в діяльності правоохоронних органів – Є. Білозьоров, О. Горова, Є. Гіда, В. Демиденко, Н. Ілларіонова, М. Небеська, О. Негодченко, В. Січка, А. Хальота, О. Шмоткін; реалізацію прав людини та механізми їх забезпечення – Ю. Білас, В. Васьковська, Т. Заворотченко, І. Панкевич, І. Парацич, Т. Пашук, О. Пушкіна, Т. Француз-Яковець.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши історію розвитку прав людини та дослідивши процес їх оформлення в якості юридичного інституту, правознавці виділяють певні періоди формування та закріплення прав людини у нормативних документах. Такі періоди отримали назву “покоління прав людини”.

Перше покоління прав людини визначилось у ході проголошення і законодавчого закріплення ліберальних цінностей, які отримали назву “негативних свобод” (“негативних прав”). Ці права є “негативними”, оскільки вони обмежують державне втручання у справи людини та соціальних груп. Вони є негативними по відношенню до контролю, що обмежує автономію людини.

Поява “негативних свобод” – це результат осмислення в епоху Відродження досвіду автономії в античних полісах, університетах Середньовіччя, руху Реформації та інших процесів. Це – широкий спектр прав на свободу (автономію) у різних сферах життєдіяльності. Тобто незалежність від жорсткого контролю церкви, общини, ремісницького цеху, у співвідношеннях з феодалами, монархами, загарбниками тощо.

Права другого покоління виникли завдяки боротьбі народів за поліпшення свого економічного положення, за підвищення культурного статусу (так звані позитивні права). Для реалізації цих прав необхідно щоб держава проводила організаційну, координуючу та інші форми діяльності щодо їх забезпечення.

Б. Фестон стверджував, що права другого покоління, були відповіддю на зловживання та вади капіталістичного розвитку, бо, як нам відомо, в основі капіталістичного устрою лежала абсолютна концепція індивідуальної свободи, що призводило до експлуатації робочого класу та колоніальних народів [1].

Друге покоління прав людини сприяло оформленню зв'язку гідності людини з гарантіями держави, створюючи тим самим безпечні умови,

сприятливе середовище для реалізації політичних та економічних прав та свобод.

Широке втілення таких прав у законодавчій діяльності держав почалось у кінці XIX – XX ст.ст. та продовжується до сьогоднішнього дня. Це була певна реакція на занадто соціальну поляризацію суспільств, економічні кризи, зростання конкуренції, які загрожували дестабілізувати суспільство. З іншого боку, це – морально-політична підтримка гідності людини, яка прагне до правової рівності.

Третє покоління прав людини, – це права, що належать народам та націям. Ця ідея виникла у 70-х роках минулого століття та зумовила велику кількість суперечок та значну теоретичну дискусію. Одним з основних популяризаторів цієї концепції став Карел Васак, колишній директор Департаменту ЮНЕСКО з прав людини та миру, праці якого і були покладені в основу дискусій стосовно існування та змісту прав солідарності у кінці 70-х початку 80-х років. Завдяки йому, саме ЮНЕСКО стала організацією, у рамках якої головним чином проводились дослідження прав людини третього покоління.

Термін “права солідарності” або, інакше “права третього покоління” вперше з’явився на сторінках щомісячника “Кур’єр ЮНЕСКО”, у статті К. Васака “Тридцятирічна битва” [2]. У цій праці К. Васак пише про зародження прав солідарності, які, на його думку, являють собою “права третього покоління”, та дає коротке обґрунтування запропонованій класифікації прав людини.

Пізніше у своїх працях К. Васак більш детально виклав свою ідею про новий клас прав людини, власниками яких є перш за все народи та нації, а також дав більш чітке обґрунтування різниці трьох поколінь прав. За думкою Васака, перше покоління прав людини, яке виникло у епоху буржуазної революції – це права, що потребують від держави лише невтручання, права негативні, таким чином, ці права – права на свободу. Друге покоління прав людини, сформоване після Жовтневого перевороту 1917 року, економічні, соціальні та культурні права – це вже права позитивні, які потребують позитивних дій з боку публічної влади, це права на рівність. І нарешті, третє покоління прав людини засновано на принципі солідарності та з’явилося як результат деколонізації та вимог країн третього світу; це права не індивідів, а перш за все колективів, які можуть бути реалізовані лише завдяки спільним зусиллям усіх сторін, діючих на соціальній сцені: індивідів, держав, публічних та приватних об’єднань, та міжнародного співтовариства.

В якості таких прав солідарності Васак називає право на мир, право на розвиток, право на здорове оточуюче середовище, право на участь у

загальній спадщині суспільства та, в окремих працях – право на гуманітарну допомогу [3].

Хоча, слід сказати, що права третього покоління не були чимось абсолютно новим та невивченим у правовій теорії. Поділ прав людини на позитивні та негативні є загальновідомим і зазвичай, термін “права людини” у вузькому розумінні слова застосовується стосовно позитивних прав, якщо ж використовувати термін “свободи”, то це, головним чином, стосується негативних прав.

На початку 90-х років дискусія навколо прав третього покоління була продовжена. Але слід зазначити, що вже з середини 80-х років, обговорюється більше не питання, які права слід включати до третього покоління прав людини, а саме існування та зміст прав солідарності. Тому терміни “права третього покоління” та “права солідарності” вживаються все рідше, та більшість авторів переважно говорять про “колективні права людини” та “права народів”. Так, аналізу колективних прав людини в цей період присвячений ряд праць Дж. Кроуфорда, Г. Барнса, Дж. Донелли, Р.А. Тузмухамедов [4].

Аналізуючи історію формування поколінь прав людини слід сказати, що в різні епохи відбувався постійний процес боротьби за свободу та людську гідність, проти соціальної несправедливості та гноблення. Саме свобода, в даному контексті і є сутністю прав людини. А в основу розмежування поколінь прав людини, покладено лише часові рамки, це також зазначає і український вчений Є.О. Гіда [5].

Перше покоління сформувалося у XVII – XVIII сторіччях за часів французької, американської та англійської революцій та включає в себе лише особисті та політичні права. Виникнення цього покоління напряду відображає соціально-політичні інтереси новонародженого класу – буржуазії.

Друге покоління сформувалося в середині XX століття, воно зумовило включення до конституцій та міжнародно-правових документів економічних, соціальних та культурних прав людини. Виникнення цього покоління зумовлено боротьбою за надання кожній людині, незалежно від її майнового стану однакового обсягу прав. Ці права, перш за все мали захищати робітників, які в нових історичних умовах різноманітними методами та засобами примушували осіб, які знаходились при владі поважати їх людську гідність та життєві потреби.

Третє покоління виникло у другій половині XX століття та було зумовлене підсиленням визвольного руху колонізованих народів та їх боротьбою за незалежність. Саме тому це покоління має характер групових, колективних прав. Ця низка прав стосується інтересів людей, що належать до

різних соціальних спільностей – народів, етнічних груп, меншостей, жінок, дітей тощо.

Четверте покоління прав людини почало формуватись в кінці ХХ на початку ХХІ століть і цей процес ще не закінчено. Виникнення даного покоління зумовлене науково-технічним прогресом, економічними проблемами сучасності, світовими інтеграційними процесами, глобалізацією та інформатизацією [6].

Формування цих поколінь прав людини надало правам людини загальний та універсальний характер, оскільки, в наш час, вони стосуються всіх груп населення та всіх сфер життєдіяльності людей. Цей історичний процес зумовив взаємозв'язок невід'ємних, фундаментальних прав людини.

Вказані три покоління, як гадають Васак та його послідовники, відповідають словам, які були покладені в основу лозунгу Великої Французької буржуазної революції: «Свобода, рівність, братерство» [3].

Доречно було б сказати про позитивний бік виділення третього покоління прав людини. По-перше, концепція яку ми розглядаємо, обумовила велику дискусію про права людини та дала поштовх для руху вперед щодо теоретичного усвідомлення сучасної правової конструкції прав людини.

По-друге, К. Васак та його прибічники звернули увагу на колективний аспект прав людини та виділили ряд прав людини, які, можливо, дійсно будуть визнані світовою спільнотою у найближчому майбутньому і суб'єктами яких можуть бути колектив, група, народ.

По-третє, прибічники концепції яка розглядається, зробили загалом правильний висновок про те, що визнання нових прав неминуче та необхідне, і що нові права людини будуть охороняти перш за все такі інтереси людини, які життєво важливі не тільки для індивіда, але й для людства в цілому, а тому закріплення нових прав передбачається головним чином у зв'язку з вирішенням глобальних проблем сучасності, таких як захист оточуючого середовища, боротьба за мир, встановлення нового економічного порядку та інших.

По-четверте, звернення до колективних прав та прав народів стало причиною зміни у відношенні до цих прав і на практичному рівні, про що свідчить поява ряду міжнародних актів, як правового, так і неправового характеру, які закріплюють колективні права.

Колективні права не є індивідуальними, оскільки вони належать групам, колективам, народу в цілому. Ці права наділені якість, які відрізняють їх від індивідуальних прав та дозволяють говорити про їх якісно іншу правову природу, а не тільки “колективні аспекти”. На відміну від індивідуальних, колективні права можуть здійснюватись лише колективом, групою людей, а не окремими індивідами – членами цієї групи.

До речі, на нашу думку, дуже сміливим є твердження, яке іноді зустрічається у літературі, що право на життя, закріплене у ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, включає й право на здорове оточуюче середовище, на захист від шкідливого впливу навколишнього середовища [7]. Мабуть, це було б занадто розширеним тлумаченням даної норми хоча б через те, що шкідливий вплив навколишнього середовища часто спрямований не на життя, а на здоров'я людини, або навіть на життя та здоров'я всього людства, майбутніх поколінь, а не конкретного індивіда.

Проте не будь-який колектив, не кожна соціальна спільнота можуть володіти колективними правами людини. З метою встановлення суб'єкта цих прав під групою можна розуміти певну кількість людей, які мають спільні та такі, що вирізняють саме цю групу характеристики, і знаходяться в особливих обставинах або умовах. Такі як расові, етнічні, національні, мовні, релігійні, майнові, тощо. Особливі обставини або умови можуть бути викликані політичними, економічними, соціальними або культурними факторами.

Користування колективними правами ґрунтується на принципі підкорення меншості більшості, здійснення ж індивідуальних прав відбуваються на власний розсуд індивіда.

Також концепція, як цілісна система поглядів на явище, тлумачень його положень та основних ідей теорії колективних прав – прав людини третього покоління, дає нам можливість чітко зрозуміти важливість і актуальність розгляду цього покоління. Наприклад, одне з прав людини, яке відноситься до цього покоління, стосується дуже проблемної сфери життєдіяльності, мова йде про право на здорове навколишнє середовище, виникнення якого було обумовлено погіршенням стану навколишнього середовища на планеті через результати діяльності людини.

Основними загрозливими наслідками впливу діяльності людини на довкілля є:

- потепління клімату;
- збіднення озонового шару;
- кислотні дощі;
- накопичення в ґрунтах токсичних відходів важких металів та пестицидів;
- загроза біорозмаїттю;
- забруднення радіонуклідами.

Наступний вид права людини, який відноситься до третього покоління прав людини, це право на розвиток, яке ще не має столітньої історії, але піднімає ряд питань на які потрібно шукати відповіді.

Своєю появою право на розвиток зобов'язане процесу деколонізації. Після визначення за колоніальними народами права на самовизначення та на суверенітет виникла велика економічна прірва між розвинутими та “визволеними” державами і стало очевидне те, що два вищезгадані права не здатні самі по собі цю прірву хоча б трошки зменшити. Економічне зростання колишніх держав-колоній уповільнювалось інвестиційною політикою західних держав щодо експлуатації ресурсів держав, які розвиваються, за що отримало назву політики неоколонізму. Право на розвиток повинно було стати додатковою гарантією для країн які розвиваються, в тому, що вони можуть отримати деякі переваги у міжнародному економічно конкурентному середовищі.

У міжнародному законодавстві право на розвиток виступає у двох аспектах – як право індивіда і як право держави.

Розвиток індивіда – процес настільки ж духовний, скільки й матеріальний. Це впливає із цілісності та комплексності людської природи. Людині необхідна не лише їжа, одяг, житло, а також спілкування, співчуття, та милосердя.

Наступним різновидом прав людини третього покоління є право на самовизначення. По закінченні першої світової війни концепція самовизначення отримала подвійний прояв: по-перше, у системі мандатів Ліги Націй, і по-друге, у національному самовизначенні – зміні кордонів Європи у відповідності з етнічним принципом. І в тому, і в іншому принципі самовизначення було далеке до універсальності, оскільки і мандатна система, і зміна кордонів торкнулися винятково територій Німеччини, Туреччини та їх союзників.

Розглядаючи права третього покоління, не слід забувати про національні меншини та їх права, зокрема про право на існування. Саме це право найбільш обґрунтоване з усіх прав народів. Це впливає навіть з того, що воно фігурує практично у всіх переліках, що можливо знайти у літературі по даному питанню. Таке відношення до цього права викликане тим, що воно, як ми бачимо, має саму довгу історію і в наш час вже отримало належне закріплення в системі міжнародного права. Однак на відміну від багатьох прав людини право народу на існування звичайно не згадується прямо, тобто саме як право, а є кореспондуючим правом до загальновизнаної заборони геноциду.

Слід виділити цілий ряд характеристик, які дозволяють провести чітку межу між індивідуальними та колективними правами:

1. Серед прав людини за юридичною природою необхідно розрізняти права індивідуальні й права колективні. Інший підхід може перешкоджати

здійсненню окремих прав, закріплених нормативними документами, оскільки буде змінено суб'єкт здійснення (реалізації) права.

2. Існування колективних прав підтверджується як міжнародними документами в галузі захисту прав людини, так й національним законодавством різних держав.

3. Колективні права належать групі осіб, об'єднаних певними об'єктивними характеристиками.

4. Колективні права належать групі в цілому, тому окремі її члени не можуть ні здійснювати, ні захищати ці права, якщо тільки не уповноважені на те безпосередньо групою.

Трохи згодом, відбувається трансформація поглядів на перелік прав, що входять до даного покоління прав людини. Крім прав солідарності, до них почали відносити права окремих соціальних груп, так звані “нові права” – права дітей, жінок, людей похилого віку, інвалідів, безхатків, безробітних, споживачів, квартирнаймачів або навіть рижих тощо [9].

На нашу думку, не потрібно повторювати помилки тих правозахисників, які висували на загальне визнання “нові права”, що не є суттєво проблемними. Як приклад тому, є один з самих довгих (та оригінальних) списків прав, який був представлений Гальтунгом та Віраком на сесії Комісії ООН у 1982 році, які включили в нього право на сон; право не бути вбитим на війні; право не піддаватись зайвій або без необхідності тяжкій, брудній, принизливій та нудній праці; право бути ототожнюваним з результатом власної праці, індивідуально чи колективно; право на доступ до творчої праці; право розпоряджуватись залишком, який утворюється за результатами своєї праці; право на самоосвіту та альтернативну освіту; право на співіснування з природою; право бути членом будь-якої первинної громадської групи (не обов'язково сім'ї); право бути членом будь-якої вторинної громадської групи (не обов'язково нації); право вільно експериментувати з альтернативними способами ведення життя та ін. [4]. Це скоріше не права, а примхи людей.

Проте на тій самій сесії було зроблене посилання і на такі “нові права” того часу, як право на якість життя, право на дозвілля та право на прогрес [10], саме закріплення цих “нових прав” і поклало основу четвертому поколінню прав людини, що зумовлені потребами суспільства.

Крім того, слід зазначити, що інститут прав та свобод людини динамічно розвивається та чітко реагує на те, що відбувається у суспільстві. Згадуючи слова Дж. Доннеллі, стосовно нових поколінь прав людини, що вибирають в себе усі суттєві характеристики старих поколінь та додають до них якісь нові риси, слід зазначити, що з 80-х років минулого століття спеціалісти вже почали говорити про формування четвертого покоління прав людини.

Цікавим є те, що погляди вчених щодо переліку прав даного покоління суттєво різняться.

Так, Р. Х'юз та Л. Маасерт пропонують віднести до четвертого покоління прав людини – право на індивідуальний стиль життя, право на евтаназію, право на терпимість, право вступати у шлюб з одностатевими партнерами, право на відмову від військової служби, право на гарне управління тощо [4].

О. Аврамова та О. Жидкова відносять до четвертого покоління прав людини наступні права: на зміну статі, трансплантацію органів, клонування, використання віртуальної реальності, одностатеві шлюби, штучне запліднення, евтаназію, вільну від дитини сім'ю та незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами. Авторами здійснено співставлення даних можливостей людини з правомірною поведінкою особи. На основі даного аналізу автори пропонують визнати правомірною поведінкою: штучне запліднення, незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами (у межах автономності особи), трансплантацію органів (на засадах законності, справедливості, моральності, добровільності); юридично нейтральною поведінкою: сім'ю, вільну від дитини, використання віртуальної реальності, одностатеві шлюби» зміну статі; неправомірною поведінкою: клонування й евтаназію [3].

Отже, четверте покоління прав людини — це незалежність і альтернативність особи у виборі правомірної поведінки, що ґрунтується на автономії в межах єдиного правового поля, норм моралі та релігії. Але варто уникати закріплення нових медичних досягнень у правовій нормі до повного з'ясування наслідків такого втручання в організм людини

Але крім цих “нових прав”, до формуючогося четвертого покоління прав людини слід віднести і такі права, а краще сказати групу прав, які ще не отримали належної розробки, а саме права на вільний вибір стилю життя, до них можна віднести:

- право на зміну статі;
- право на легальне вживання наркотичних засобів;
- право на легку смерть (евтаназію), як різновид права на самовизначення;
- право “сурогатної” матері, тощо.

Можливо скоро виникне й п'яте та шосте покоління прав людини, що зумовлено значним розвитком науки і техніки, зокрема стало можливим клонувати людину, а тому потрібно вдосконалювати нормативну базу щодо захисту прав людей. Головне щоб права, які будуть входити в ці покоління відповідали дійсно тим потребам, які вже існують та будуть виникати у суспільстві.

Висновок. Отже, ми вважаємо, що термін “покоління прав людини” вже стійко увійшов в науковий апарат теорії прав людини, він певним чином пояснює їх сутність, а тому відмовлятися від нього не слід, однак, при використанні цього терміну необхідно давати відповідне роз’яснення його сутності для правильного використання.

В данной статье мы исследовали процесс становления и развития поколений прав человека в свете системного подхода к их классификации. Общие принципы права в указанной системе, обусловленные особенностями их исторического формирования и деления на определенные группы «поколения» прав человека. Рассмотрели историческое развитие прав человека и исследовали процесс их оформления в качестве юридического института и выделили определенные периоды формирования и закрепления прав человека в нормативных документах.

Ключевые слова: права человека, поколения прав человека, декларация, принципы права, положительные права, коллективные права, негативные права, права солидарности.

In this article, we investigated the process of the formation and development of generations of human rights in the light of a systematic approach to their classification. General principles of law in this system, due to the peculiarities of their historical formation and the division into certain groups of "generation" of human rights. We examined the historical development of human rights and examined the process of their registration as a legal institution and identified certain periods of the formation and consolidation of human rights in normative documents.

Key words: human rights, the generation of human rights, a declaration, the principles of law, positive rights, collective rights, negative rights, rights of solidarity.

Список використаних джерел:

1. Декларация независимости (от 4 июля 1776 г.) // Международные акты о правах человека. Сборник документов – М.: НОРМА – ИНФРА-М, 1998. – С. 21 – 23.
2. Августин С. Сповідь: Пер. з латин. – К.: Основи, 1997. – 310с.
3. Бородін І.Л. Права і свободи громадян, їх класифікація, гарантії реалізації // Право України. – 2001. – №12.
4. Добрянський С.П. Права людини як специфічна форма буття (існування) моралі // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні:

- Матеріали Х регіональної науково-практичної конференції: 5-6 лютого 2004 року. – Львів: Юрид. фак-т ЛНУ, 2004.
5. Гіда Є.О. Сучасне поняття та класифікація прав людини / Є О. Гіда // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2005. – № 2. – С. 138–146.
 6. Кожан В. В. Щодо питання про поняття особистих прав людини / В. В. Кожан // Право і суспільство. – 2015. – № 6. – С. 19–22.
 7. Декларация основных принципов правосудия для жертв преступления и злоупотребления властью (от 29 ноября 1985 г.) // Международные акты о правах человека. Сборник документов – М.: НОРМА – ИНФРА-М, 1998. – С. 165 – 167.
 8. Декларация независимости (от 4 июля 1776 г.) // Международные акты о правах человека. Сборник документов – М.: НОРМА – ИНФРА-М, 1998. – С. 21 – 23.
 9. Доповідь України в ООН по Міжнародному пакту про громадянські і політичні права (1994 р.). // Український часопис прав людини. – 1996 рік. – № 2. – С. 54 – 63.
 10. Доповідь України в ООН щодо здійснення Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (19 вересня 1994 р.). // Права людини в Україні 1995 рік. – К.: Українська правнича фундація, 1997. – С. 82 – 120.